

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Архангелска хрисовуља

(мастер рад)

Ментор
Проф. др Небојша Ранђеловић

Студент
Немања Вукадиновић
Број индекса: М071

Ниш, 2015

Садржај

Увод (1)

I Упоредни приступ (4)

1.1 Феудални односи у Европи, Византији и српској средњовековној држави. Појам повеље и хрисовуље (4)

1.2 Владарске повеље средњовековне Србије издате пре Светоарханђелске хрисовуље, политиче околности у којима су доношене и краћи преглед њихове садржине (8)

II Правно-економски и друштвени односи на поседу манастира Светог Арханђела код Призрена (18)

2.1. Историјске и политичке околности које су претходиле издавању Светоарханђеловске хрисовуље и краћи историјат изградње манастира и Хрисовуље (18)

2.2. Становништво насељено на манастирском поседу и његов правни статус (22)

2.3. Земљишно-својински односи на поседу (26)

2.4 Економски односи на поседу (31)

2.5. Управа манастирског поседа (37)

2.5 Судска улога манастирских власти на поседу (43)

2.7. Социјално-хумана компонента Светоарханђеловске хрисовуље (45)

Закључна разматрања (47)

Попис коришћене литературе (49)

Сажетак и кључне речи (51)

Биографија студента (52)

Увод

Средњовековни период у историји је познат као почетак стварања држава и преласка из родовских друштва у организоване и централизоване системе власти, које су имали прве одлике модерне државе, територију, народе и суверену власт монарха. За српски народ, словенског порекла, ово је значило идентитетску промену, која је почеле са примањем хришћанства у осмом веку, а са њим и улазак у породицу хришћанских европских народа што је коначно добило свој облик у формирању прве српске државе у дванаестом веку са владарском лозом Немањића. Овај је можда и најсветлији период у нашој историји, јер је српски ентитет тада добио уоквирени територијални и духовни хабитус, установио симболе и вредности које ће га пратити у предстојећим неизвесним временима. Процват српске државе десио се за време владавине Стефана Уроша IV Душана, који је увео Србију у царске државе и дао јој патријаршијске оквире, настављајући мисију Светог Саве, на трновитом путу изградње и очувања српског духовног бића у византијској православној васељени. Византијска симфонија цркве и државе, хармонија у односима између мача и вере, створила је за дужи низ година јаке темеље српском народу, који су одолели петовековној турској најезди. Српски народ, од дедова ратнички, је имао колективно памћење на блистави средњи век, српске владаре, патријархе и великаше чије су се жртве и успеси на стварању државе преносили са колена на колена. Можда свега овога не би било да није било нечег опипљивог, видљивог у томе, што није дало сећању да буде само пуки сан и хвалисање народа. Српски манастири, светле немањићке задужбине, материјалне, а небеске творевине, нису дозволиле да се овај народ изгуби у вртлогу времена, лучиле су наш православни пут и опомињале на величину српског народа, да се не заборави и поклекне у недаћама. Задужбине су омећиле државну територију, испреплетале је духовним нервима и занавек нам постављење, опомињу да не изгубимо веру у сопствену величину и месијанску улогу коју имамо на овом свету у спашавању себе и других. Душанова задужбина манастира Светог Арханђела је последња грандиозна задужбина династије Немањић, разрушена она и даље постоји, она је део не само историје и цркве, већ и науке, која нас учи и непрестано доказује да смо постојали у рационалним оквирима, били организовани и системски уређени, имали своје законе и институције.

Светоарханђелска хрисовуља поред духовне, верске и симболичке вредности, извор је правне науке из које се проучава српска државност у средњем веку. Светоарханђелска хрисовуља рефлектује тадашње друштво, износи његове правне оквире, економске и социјалне односе и у упоредном изучавању са другом повељама као правним изворима омогућава нам да јасније сагледамо слику средњовековне државе. Иако Хрисовуља спада у појединачне правне изворе, она садржи у себи и рефлексију општих норми, те се ради потпунијег изучавања мора сагледати у оквиру већих система Византије и западног феудализма. Управо због целовитијег приступа је прва глава посвећена упоредном прегледу главних одлика западног, византиског и српског феудализма, као привредног система на коме је почивао средњи век, као и краћем прегледу појединачних владарских повеља, без којих се не би могле објективно и у потпуности тумачити поједине одредбе Хрисовуље, нити добити утемељена научна сазнања. Друга глава је посвећена садржини Хрисовуље у којој је дат краћи историјски преглед околности у којима је донета, а затим су издвојене битне целине у поднасловима, и то: статусни, земљишни и економски односи, управа, судство и социјална политика на поседу. Циљ рада је био да се поделом на наведене целине укаже који су све правни и друштвени односи постојали. Намера је била да се избегне коментарисање сваког члана Хрисовуље засебно, по редоследу у коме стоје у Хрисовуљи, што би имало више форму приручника, већ да се одредбе спомену у склопу ширег контекста, у посебним поднасловима у којима ће наћи место као део те целине, а затим дескриптивно, аналитички и упоредно обрадити свака од њих у оквиру теме поднасловова.

I УПОРЕДНИ ПРИСТУП

1.1. Упоредни приступ: западни феудализам, Византија и српско средњовековно право. Појам повеље и хрисовуље.

Средњовековна европска цивилизација имала је своје вредности у хришћанству према којима је историјска наука, између осталог, вредновала и издвојила као засебну целину. Ако је време почетка средњовековног периода спорно у историографији оно засигурно нису обележја, која ће своје основне духовне вредности наћи у хришћанској вертикали у којој ће Бог бити на небу, а од њега делегирани монарх на земљи. Као материјално економска надградња хришћанске духовне вертикале настао је друштвени систем средњег века, феудализам (X-XIV век). Почети стварања првих монархија и диференцирања војних група блиских владару допринели су формирању правно привилегованих друштвених скупина - војничких дружина. Владар је у почетку био први међу једнакима, а како је временом јачао ауторитет у нарастим војним подухватима, преузимао је постепено законодавну и управну власт родопских скупштина. Њих су замениле војне дружине око владара, које су за своју оданост добијале велике земљишне поседе. Они су имали примарну улогу у обезбеђивању средстава и људства за ратове. Ратници ће временом постати крупни земљопоседници, који ће давати земљу својим вазалима, на исти начин на који су је и они добили, уз обавезу верности и учествовања у рату. Одатле се створила релација сениор-вазал, однос надређеног-подређеног, замајац средњовековног устројства¹. Систем ће интегрисати и духовно племство (свештенство), које ће једнако добијати велике поседе од владара уз обавезу верности. Црквени поседи разликоваће се од световних јер неће имати примарну војну улогу, већ ће првенствено служити за издржавање клера. Пратећи економску логику феудализма, можемо закључити да поседи без радне снаге немају употребну вредност, зато ће бити значајна и бројност људства на феуду². Слој земљорадника, који ће временом од слободног постати зависан, везан за земљу и оптерећен разним натуралним и новчаним наметима постаће *spiritus movens* феудалног привређивања. Уз основну делатност обрађивања земље настаће и велики број уско специјализованих заната и занимања, чији ће носиоци бити везани за посед. Поред тога, раније основани градови, центри трговине и управе развијаће се самостално, ван вазалних односа, са сопственим привилегијама и правима.

Феудално друштво не треба схватити као хомогено. Суштински, поред држава западне Европе, наћи ћемо га у Византији и Србији немањићког периода, манифестовано у

¹ Марс Блок, *Феудално друштво*, Загреб 1958.

² Г. Острогорски, *О византијском феудализму*, Београд 1969, стр. 77.

сличном облику, али у другачијим историјским околностима и са својственим карактеристикама. Постојање привилегованих сталежа, зависног становништва, слободног грађанства и робова, карактерисало је све три референтне целине. Византијски феудални систем се базирао на пронији, земљишном поседу (у изворима помињан први пут у XI веку) привремено додељиваном „*велепоседницима војницима*“ уз обавезу вршења војне службе.³ Пронијар добија земљишне поседе на којима су радна снага зависни сељаци-парици и прима за то специјалну царску повељу. Парик је обавезан директно пронијару, а према држави нема непосредних чињена и давања.⁴ Ови односи су слични феудалним, западноевропским, стога Бонифације од Монтеферата, посед који је добио од цара Манојла назива феудом.⁵ Пронија је као институција постојала у Србији, али изгледа да није била заступљена у том обиму као наследна баштина која је додељивана у власништво властели и цркви уз минорне обавезе према владару.⁶

Једна од разлика наведених феудалних система је феудална рента. У Византији је већим делом новчана, док је у средњовековној Европи и Србији претежно натурална. Разлог је у развијеном робно-новчаном систему Византије, који је био далеко испред подељеног европског, уоквирен царском централистичком управом, јаком трговином, повезаним путевима, јединственим регулама и државном монетом.⁷

Средњовековна српска држава по правној природи сврстава се у сталешке монархије, присутан је повлашћени слој властеле и цркве, баштиника земље, који ће бити јасно диференцирани пореклом и положајем у односу на остале друштвене сталеже, зависне и слободне сељаке, грађане и робове. На пољу друштвених односа не можемо говорити о једнакости у немањићкој држави (израз који је пандан за српску средњовековну државу), јер се народ подвајао према правним прописима и правним разликама.⁸ Поред властеле и клера, који су одмах по привилегијама испод владара, појмовно ћемо се сусрести са себрима⁹, меропсима (зависним сељацима), занатлијама, сокалницима (куварима), рибарима, ковачима, пчеларима, ловцима, отроцима (робовима) итд. Биће присутне и засебне етничке групе међу којима су Грци, Власи и Арбанаси.

³ *Ibid.* стр. 138.

⁴ Пронија се не добија у пуну својину, већ на коришћење, уз обавезу војног служења, док ће на крају царства, под утицајем аристократа-пронијара, прерасти у наследну баштину и добити елементе својине, *Ibid.* стр. 95.

⁵ *Ibid.* стр. 150.

⁶ Ђ. Бубало приредио, *Душанов законика*, Београд 2010, стр. 170.

⁷ Г. Острогорски *О византијском феудализму*, Београд, 1969, стр. 116.

⁸ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави*, Београд 2002, стр. 219.

⁹ Прихватићемо становиште Николе Крстића, Стојана Новаковића и Константина Јиричека, да појам *серб* означава цело становништво, осим властеле и свештенства, *Ibid.* стр. 79.

Писани историјски извори првог реда нису многобројни за овај период српске историје државе и права. Већи број сачуваних изворника налазимо у дипломатским препискама средњовековних владара са околним суседима, највише са Дубровником и осталим приморским градовима који су уживали одређени степен самоуправе. Али ниједан није тако јасно и недвосмислено фиксирао друштвено политичко уређење средњег века Србије за будућу историографију као даровна повеља ктитора манастирима и црквама.

Повеља¹⁰ (гр. *horismos*, потиче од глагола *повелевати*, заповедати) је свечани указ владара о додели повластица или имања манастирима (метох) и заслужним личностима, властелинима.¹¹ Писана је свечаним стилем и најчешће украшена орнаментима. Једна форма свечаније повеље је хрисовуља (златна була у западном феудализму), владарска повеља (диплома), потврђена златним печатом на свиленој траци која је писана на пергаменту, замотана у свитак и исписивана као књига.¹² Хрисовуља је у Србију дошла из Византије, чији су цареви свечаним писаним указом даривали манастире земљом и људством. Сачуван је највећи број манастирских ктиторских повеља (у Србији око 120), јер су временом попримиле сакрални третман, једнак највећим црквеним реликвијама. Поједине повеље су фрескописане или се налазе на мермерним таблама¹³ (жичка и грачаничка), што је омогућило историографији да потврди њихову аутентичност.

У средњовековној повељи срећу се назнаке обичајног права уз правна решења новог доба, нових привредних односа и државног устројства, „*јер нам оне најверније приказују правне односе, старе обичаје, па и постепене промене у праву*“.¹⁴ Соловјев говори о повељи са правног гледишта, дајући јој значај појединачног указа, намењеног одређеном

¹⁰ Повеља је у средњовековним логотетским канцеларијама добила и своју структуру по којој се градила садржина текста. Имала је увод, текст и завршну формула и садржала је посебне елементе.¹⁰ Починјала је „инвокацијом“ призивањем имена божјег. Затим је писана „интитулација“, име и титула издавача исправе. У српским повељама се уз име владара додају придеви владара скрушеног пред Богом, „*грешни и недостојни*“, а након тога следи навођење славних предака. Постоји и „*промулгација*“, формула којом се садржина повеље обнародује, „*И ово записује Краљевство ми на знање свима, да му је непатворено до краја живота његова*“.¹⁰ „*Аренга*“ је општа мотивација повеље. У нашим повељама у аренги је често описано екстатично религиозно стање владара, које због своје литерарне вредности, повеље сврстава у изворе за проучавање старе српске књижевности. „*Нараџија*“ је непосредна мотивација повеље: „*Дођох у место које се зове Добрушта, пронађох цркву светог и великославног чудотворца Христова Николе где је заустела и разорена до конца, и смиловавши се сазидах и обнових тај храм светог чудотворца Николе, да је на спомен Краљевству ми*“.¹⁰ „*Диспозиција*“ је најбитнија за правну науку јер садржи текст о правима и обавезама, одређује имунитете, наводи земљопоседе са граничним белезима („*пертиненција*“). Затим „*Апрекација*“, снагом владарског ауторитета штити дародавца од будућег узнемиравања, молећи своје наследнике. Због неуслишене молбе следи *санкција*, она је духовна и састоји се од клетве и божијег гнева који ће погодити оног ко се усуди да оспори, укине или промени вољу дародавца. На крају следи потпис, са именом и титулом и печат, А. Соловјев, *Историја словенских права*, Београд, 1998, стр. 127.

¹¹ Вид. Енциклопедија православља, књига трећа, Београд 2002.

¹² Вид. З. Јовановић, *Хиландарски појмовник*, Београд, 1998.

¹³ П. Ј. Шафарик, *Историја српске књижевности*, Нови Сад 2004, стр. 129.

¹⁴ А. Соловјев, *Историја словенских права*, Београд, 1998, стр. 126.

лицу (физичком или правном). Иако овај навод Соловјева указује на једну од битних карактеристика повеље, не може се превидети да се исте одредбе налазе у већем броју појединачних указа (издатих од стране различитих владара), што их чини у примени територијално партикуларним, али уједно, услед примене на већи број појединачних случајева, свеprisутним и прихваћеним. Иако повељама не можемо у потпуности одрећи снагу закона, тек је Душанова Кодификација увела општеважећа правила са јасним акцентом на нормативи која регулише међусталешке односе, што је дало држави, савременом терминологијом речено, „*уставни оквир*“ за даљи развој и ставило под контролу могуће социјалне сукобе. Пре Душанове Кодификације владари су питање сталешких односа сваки пут изнова регулисали, низом световних и клерикалних повеља, у којима су детаљно и нашироко набрајана права и обавезе адресата. Оне су због своје питорескности у опису реалног живота и односа постале огледало друштвених прилика немањих државе.¹⁵ Зато је повеља „*највећи архив*“ за српску историографију, али и за друге науке.¹⁶ Поред тога, вршила је улогу катастарских књига, јер је садржала попис земљишта и економских зграда са прецизно описаним међама. Након доношења Кодификације, владари неће имати потребе да у наредним повељама изнова понављају оно што је Кодификација регулисала. Када одстранимо из повеље статусно право и опис уређења друштвених прилика и међусобних односа, можемо онда јасно видети повељу као тапију, или ти доказ власништва над земљом и основни *ratio legis* дародавца да обезбеди адресата чистом имовином и сачува га могућих спорова.

Овим је представљен општи друштвено политички контекст средњовековног периода са неким општим елементима (али и различитостима) три референтна система (Европе, Византије и Србије) који су рефлектовани у садржини повеље. Поменути су општи појмови феудалног друштва, који су саставни део и српског средњовековља. Објашњена је правна природа повеље, као појединачног акта и појмовно разложена њена структура.

¹⁵ А. Соловјев, *Постанак и значај Душановог Законика*, Београд 2001, стр. 11.

¹⁶ Проучавање географских назива узвишења у рељефу (оронима), имена места (топонима) лингвистичка проучавања историје имена људи (антропонима).

1.2. Упоредни приступ: Владарске повеље средњовековне Србије пре Светоарханђелске хрисовуље, политичке околности у којима су доношене и краћи преглед садржине

Ктиторство Немањића није имало једино за циљ лично искупљење од грехова, већ је носило у себи озбиљну државотворну мисију. Она се састојала у културној делатности, која је пратила територијалну експанзију и служила духовном омеђивању српских територија. Манастири су подизани тамо где су српске земље, на територијама са српским живљем и представљали су темељ духовности и одбране од грчких и папских духовних и политичких утицаја. Оснивање манастира је пратила политичка клима периода и може се рећи да хронологија немањићког задужбинарства прати мапу важних историјских догађаја за српску средњовековну државу. У наредним редовима дат је краћи приказ манастирских повеља које су претходиле Светоарханђелске хрисовуљи (у даљем тексту САХ), а које су регулисале на сличан начин односе становништва на својим поседима.

Најстарија повеља сачувана у оригиналу је Хрисовуља Стефана Немање из 1198., којом оснива манастир Хиландар.¹⁷ Немања је донео ктиторску повељу, након што је византијски цар Алексије III манастир Хиландар ставио под његову власт. У диспозицији повеље, међу првим даровима, спомињу се парици, зависни сељаци, добијени од цара, као његов допринос формирању манастирког газдинства. У тексту се ова категорија становништва спомиње на још једном месту, синтагмом „*манастирски људи*“, а у каснијим повељама ће за ову категорију становништва махом преовлађавати израз „меропси“. Немања је манастиру доделио влашка села, „*а од свих Влаха 170*“, што наводи на закључак да је на државном нивоу постојала евиденција о број и категорији становништва на поседима. Приметно је да предмет правног промета није само земља, већ и људство, које је у средњовековним економским односима било подједнако на цени као и посед.¹⁸ Око меропха ће долазити до спорова између властелинстава, јер су подстакнути бољим условима прелазили са једног властелинства на друго.¹⁹ Слободна селидба зависног становништва са поседа на посед је била строго забрањена, а у повељи се децидно одређује, „*ако ко од манастирски људи побегне*

¹⁷ Налазила се у Архиву манастира Хиландар све до 1896. године, када су хрисовуљу монаси поклонили краљу Александру Обреновићу у знак захвалности, јер је откупио дугове и помогао да се манастир врати под српску управу. Од 1903 до 1915 чувана је у Народној библиотеци Србије, а затим јој се губи сваки траг.

¹⁸ У конкретном тексту намеће се као недоумица да ли су парици даровани од цара остали на поседима ван манастирских територија и само правно потпадали под манастир или су и фактички насељени у манастирске метохе.

¹⁹ Т. Тарановски, *Историја српског права у немањићкој држави*, Београд, 1996, стр. 95.

великом жупану, или коме другом, да се опет врати. А ако од жупана дођу у манастирске људе, да се враћају опет“.²⁰ Немања је манастир даровао и економским привилегијама, правом да наплаћују порез са трга у пијачним данима. Хрисовуља, поред тапијске вредности, садржи елементе политичког тестамена. У аренги говори о прошлим владарским успесима, о божијој промисли која му је помогла да сачува и обнови прадедовску земљу, о освојеним територијама. У нарави он напомиње да је његов наследник Стефан, зет византијског цара Алексија III и да носи византијску титулу севастократора, резервисану за припаднике уже цареве породице. Помен родбинских веза са византиским двором указује на политичке амбиције првих Немањића. Као наредни корак, након добијеног аутокефалног статуса српске цркве, уследило је успостављање седишта архиепископије, Жиче, која је постављена на северним границама, према Угарском краљевству, на раскрсници путева. Хрисовуља Краља Стефана Првовенчаног манастиру Жичи установила је манастирски посед са људством и правно регулисала економске привилегије на новостеченим имањима.²¹ По интитулацији Стефан је „*први краљ све Српске земље, Дукље, Травуније и Захумља са превазљубљеним сином Радославом, по Божијој милости његовим намесником*“.²² Поред села, владар са сином дарује жупе које су пре тога биле под духовном влашћу других епископија и чији су становници плаћали *бир*²³ сеоским поповима, који су овај духовни порез сада договали цркви Светог Спаса (уместо епископима). Позивање „*архиепископовог човека*“ пред краљевски суд врши се преко краљевског печата, као симбола државне власти, што указује на постојање судске процедуре која штити појединца од злоупотреба и доказ је постојања правне државе.

У другој Жичкој повељи (1221-1224), регулисан је низ питања која су се у току рада архиепископије јавила као спорна. Уведено је да црква Св. Спаса врши обред крунисања краљева и устоличење архиепископа (патријарха), епископа и игумана. Интересантно је да се у Повељи налазе одредбе из брачног права, које су се иначе регулисане у црквеним уставима (како се и у повељи каже). Вероватно је црквена

²⁰ Д. Павловић *et al*, *Стара српска књижевност*, I, Нови Сад-Београд 1971.

²¹ Стефан Првовенчани је издао три хрисовуље манастиру Жичи. Прва је издата 1200. године, друга између 1221. и 1224. године. За трећу се не зна тачна година издања. Нађене су на зидовима испод куле звоника цркве и у њеном приземљу у фрагментираним остацима. Оригиниали нису сачувани, садржина је позната из преписа на зиду манастира.

²² В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик приредили, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, Београд, 2011, вид. Хрисовуља краља Стефана Првовенчаног и сина Стефана Радослава манастиру Жичи, стр. 89.

²³ Црквени доходак у природи или новцу, који су попови сакупљали од својих парохијана и предавали га надлежном епископу.

епитимија била недовољна да у друштву превенира појаве „разлучења мужа од жене и жене од мужа“ и друге брачне преступе, па је државна власт морала да интервенише увођењем конкретних кривичних санкција „наказанија“ за непоштовање брака. У повељи се односи развода детаљно обрађују, што је чини исцрпним извором породичног права у средњовековној Србији.

Хрисовуље бугарског цара Константина Тиха и краља Милутина манастиру Св. Ђорђа код Скопља представљају најисцрпније изворе правних појмова византије везаних за права и обавезе зависног становништва, које су словенски владари прихватили у својим државама. Хрисовуља краља Милутина је садржински својеврсна рекапитулација права и обавеза из осталих повеља дариваних манастиру. Милутин је формирао посебну комисију коју су чинили студенички игуман Сава, дворанин Никола Опареша и краљев дијак Дабиша, која је имала задатак да препише све досадашње хрисовуље ранијих владара којим су даривали манастир и да их обједини краљевом компилираном „новом хрисовуљом“.²⁴ Први ктитор је био највероватније византијски цар Роман III Аргир (1028-1034), а пре Милутина је било више византијских, бугарских и српских владара који су чинили поклоне манастиру. Милутин је манастиру признао имунитет од судске и управне власти, „људи Св. Георгија који се налазе по градовима, жупама или селима да нема право да суди ниједна државна власт краљевства ми...него да се преда игуману“²⁵, затим је одредио глобу за оне који упркос забрани угрозе ово право која износи 100 перпера „ко се нађе судити човека Св. Ђорђа по сили и отрока шаље на њега или га плени без игумановог знања“²⁶. Манастир је уживао и економски имунитет јер су углавном глобе, као што су „потка“ или „опаданије“, које су падале у обавезу црквених људи, уз напомену да глобе „не узима иједна власт краљевства ми“.²⁷ Игуман манастира није могао да буде изведен пред краља без „књиге царске“.²⁸ Ово је још један од имунитета који је уживала само крупна властела. Вероватно се ради о писаном акту за разлику од

²⁴ М. Благојевић, *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира Св. Георгија код Скопља*, Београд, 2009, стр. 150.

²⁵ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик приредили, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, Београд, 2011, вид. Хрисовуљу краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Св. Ђорђе код Скопља, стр. 315.

²⁶ *Ибид.*

²⁷ Потка је била новчана глоба за повреду земљишних граница. Опаданије је глоба која се плаћала за кршење процесне забране да тужени у току поступка по тужби тужиоца оптерети кривицом тужиоца за неко друго дело и тиме додатно закомпликује пресуђење, Т. Тарановски, *Историја српског права у немањој држави*, Београд, 1996, стр. 109, 748.

²⁸ Термин „књиге царске“ је Милутин вероватно преузео из ранијих повеља византијских и бугарских царева.

„*краљевог печата*“ који је предвиђен у Жичкој Хрисовуљи за „*архиепископовог човека*“ који се показивао као доказ да је позив веродостојан. У Душановом закону позивање велике властеле књигом је прецизирано у засебној одредби. Од правних института прихваћених из византије издаваја се : „*десетак*“, „*царина*“, „*приселица*“, „*удава*“. Повељом је наплата ових глоба уступљена манастиру, али вероватно је ова привилегија одраније постојала те је овим само потврђена. Десетак је порез који се узимао у природи од пољопривредних производа и сточног фонда. Царина је имала више значења, била је главни приход од трговине владара, али и напуштено земљиште које је припадало владару или властели а које су обрађивали зависни сељаци.²⁹ Удав је изрицање казне по скраћеном поступку. Манастир је убирао таксе и од два саборна дана у години и недељом када су сви приходи ишли у манастирски буџет, а ако узмемо да је сабор на дан храмовне славе трајао осам дана, остварени добитак није био мали.

Светостефанска повеља је донета након бурног периода у српској држави (негде између 1314 и 1316. године), изазваног сукобом бившег краља Драгутина и Милутина, његовог брата, владара Србије. Политичке прилике су биле такве да је Драгутин искористио братовљеву војну кампању на страни Византије и подигао властелу против њега. Из ове ситуације га је спасао епископ бањски Данило, коме је Милутин оставио касу на чување, а са којом је платио стране најамнике и поразио Драгутина. По свему судећи српска црква је била наклоњенија Милутину, јер је Драгутин био близак угарским католичком двору, чији је био вазал. Али, и поред тога, црква је имала улогу посредника у мировном споразуму између браће. Помирење браће кулминирало је оснивањем манастира св. Стефана Првомученика, званог Бањска и његовим богатим даривањем. Повеља у којом је манастир добио 75 села и засеока, 9 катуна, са око 514 породица, спада у ретке изворе који су сачувани у оригиналу. Поред потписа краља Стефана Уроша II Милутина који се титулише као „*самодржац свих српских земаља и поморских*“, стоје и две контрасигнатуре, његовог брата Уроша, који титулише себе као „*раније бивши краљ*“ и Никодима „*архиепископа свих српских земаља и поморских*“. Нарочито је интересантан тексту у коме архиепископ Никодим потврђује да дариваним поседима нису прекршене раније хрисовуље и да су предметни поседи или купљени, добијени у поклон или добровољно замењени, а да је на све ово постојало „*благовољене целог сабора*“. И поред тога што је дародавац био владар, а црква, као примарни ауторитет у друштву, била крајни корисник владареве добре воље, ктиторска

²⁹ М. Благојевић, *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира Св. Георгија код Скопља*, Београд, стр. 155.

намера је ипак морала да прође кроз јавно одобрење сабора. Сабор је имао улогу контроле владаревих поступака и штитио је баштинска права од самовоље владара.

Повеља је у делу који говори о правима и обавезама зависног становништва подељена на „закон људима црквеним“ и „закон Власима“. *Закон о црквеним људима* који је генусни појам за меропсе, соколнике, млинаре, мајсторе, бољаре, калуђере, попове (и Влахе, као сточаре) јасно говори о њиховим обавезама према власнику поседа. Ту су меропси због природе посла најоптерећенији радом и натуралним давањима, док су соколници за трећину мање у обавези „*Ко су меропси, да ору озиме пшенице рала 3 мата...А соколник озиме рала 2 мата*“.³⁰ Соколници су вероватно поред обавеза која су имали у обради поседа имали и кућевне послове око манастира, те су зато били растерећенији у сеоским пословима. Сви су поштеђени *згона*, кулечења ван места живљења, али су зато били у обавези да учествују у зидању градова, једног облика јавних радова, вероватно са примарном улогом утврђивања зидина. У ред привилегованих група на манастирском поседу спадају „*бољари*“, који деле име са представницима војне аристократије у словенским земљама, али се у овом случају ради о наоружаним лицима који су се налазили на манастирском поседу и чија је обавеза била да чувају манастирски посед од узурпатора и разбојника. Они имају исти положај као и војници у држави. Интересантна је и одредба која је забрањивала непотизам и протекцију код калуђера који би хтели да неког од свога рода помогну бољим послом. Такође се говори и о положају удовица, које су уживале извесну пословну способност самим тим што им је дозвољено да располажу имовином и након смрти супруга. Њима се даје да држе све имање „да држи све село“, ако има сина, док дете не стаса, а ако је сама, имала је право да држи селиште (окућница) и врт са најбољом њивом. Из ове одредбе се такође уочава да је меропшка баштина наследна и да је наслеђује у целости син, док удовица без деце наслеђује у мањој мери.

У Повељи се назире и поседнички, баштински односи оног времена који нису били нимало једноставни. Краљ Милутин даје неколико села манастиру и то изразом „*И села која даде Краљевство ми Војтеху, Бољетино; Будју, Доња Бистрица; Жажу, Кривотуња; Радомиру, Јелишевник; и Влаху, Пакљани- докле су верни цркви и Краљевству ми, и ономе после мене који буде владао, и докле год се не нађе да краду цркву, да су њима и њиховој деци после њих у баштини свагда*“.³¹ Поставља се питање

³⁰ И. Арсић, *Косово у повељама српских владара*, Бања Лука- Београд, 2000, вид. Светостефанска повеља, стр. 31.

³¹ *Ибид.*

како владар нешто дарује што је већ даривао и на чему постоји баштина, ако је баштина неприкосновена. У одговору лежи правна природа средњовековне баштине. Ако разложимо својину, користећи појмове које је јуриспруденција усвојила, на вишу својину *dominium eminens*, коју је имао једино владар, затим директну *dominium directum*, коју су имали владар, црква и властела и својину (право) уживања *dominium utile*, коју су имали меропси и друго зависно становништво, по Тарановском добијамо два основна облика баштине, слободну баштину и потчињену баштину. Слободна баштина је била ослобођења давања, а имали су је владар, црква и властела, док је потчињења била оптерећења наметима. У овом случајеву се ради о потчињеној баштини, јер су вероватно баштинари наведених села били у обавези одређених давања према краљу, којих се краљ одрекао у корист манастира светог Стефана, док су ови сачували непосредно баштинску државину на селима.

Закон о Власима је највероватније морао да се донесе у повељи јер је манастир добио неколико стотина влашких породица, чија су права и обавезе због специфичности посла морале посебно да се регулишу. У Закону се одређује обавеза давања „*малог десетка*“, који је подразумева да се од педесет овца, дају две овце (једна са јагњетом, а друга јалова). Пошто се положај Влаха, пастира, сматрао повољнијим, вероватно је долазило до веће заинтересованости меропха за одласком у влашке катуне и то најчешће преко женидбе, због чега су доношене одредбе које овакве бракове забрањују. Када је реч о привилегованим групама у оквиру сталежа, САХ јасно истиче повољнији положај „*манастирских људи*“ у односу на остале меропхе у држави „*Војске, ни града, ни соћа, ни коња, ни пса, ни друге какве работе краљеве да не буде*“.³² Што се тиче Влаха, можемо видети да су се они делили на војнике и ћелаторе, од којих су војници са бољим статусом, док су ћелатори били сиромашнији слој са тежим обавезама.³³ Бањска повеља је значајан извор за откривање средњовековног српског права и попут касније Арханђелске повеље дели засебна правила за Влахе сточаре и Србље, земљораднике (тј. људе црквене).

Краљ Милутин је преминуо 29. октобра 1321. у време династичког сукоба на Византијском двору између Андроника II и његовог унука Андроник III Палеолога, тј. годину дана након што је одобрио повратак из цариграда прогнаног сина Стефана,

³² *Ибид.*

³³ „Србин да се не жени у Власима, ако ли се ожени без знања игуманова да се ограби и свеже и онај Влах од кога се буде женио, и да се врати принудно опет на очево место, а који буду стариници и не узмогну се повратити ниједан да није војник него сви ћелатори“, И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд, 2000, стр. 42.

чијем повратку је посредовао архиепископ Никодим, недељу дана након завршетка Грачанице. Грачаничка повеља је задња коју је издао владар који је убрзо након смрти 1324. Године канонизован као „свети краљ“, засигурно највећи ктитор међу Немањићима. Повеља садржи део који регулише права и обавезе зависног становништва, са називом „Закон стари Србљем“. Назив је сличан са делом Архангелске повеље „Закон Србљем“, али по свему судећи, Закон, како се из имена може закључити, потиче из времена пре Милутина и највероватније је настао у периоду Стефана Немање и Светог Саве. Садржи једанаест чланова, који уређују обавезе манастирских људи и у односу на друга решења, временски приближних повеља, може се рећи да слично уређује односе на поседу.³⁴ Спомиње се обавеза меропха да изоре 4 мата пшенице, да носи манастиру луч, мед, да цеди слад и да га три пута годишње охмелји, да лове зечеве итд. Неке одредбе се односе и на обавезе према владару, па тако меропси „носе понос до краљева стана“ што значи обавезу да преносе ствари владара до његовог седишта (на арханђелском поседу није постојала ова обавеза). Манастиру је у Закону дато економско право присвајања глобе за *послух, руке, главовну и мехоскубину*.³⁵ Ослобођени су царине у целом краљевству за било какву куповину или продају за манастирске потребе. Манастир је добио право да убира панађур за празник Благовештења свете Богородице, што су углавном имали и остали манастирски поседи као привилегију.

Дечанску повељу је издао Стефан Урош III, краљ, познат као Стефан Дечански, по задужбини коју је подигао пред крај живота 1330. године. Манастир је изграђен у славу Христа Пантократора и располагао је највећим властелинством после хиландарског манастира.³⁶ Повеља је писана у неизвесном времену када су српске земље биле угрожена Бугарско Византијски савезом на челу са бугарским царем Михајлом Шишманом и византијским Андроником III Палеологом. У одлучујућој бици код Велбужда 28. јула 1330. Стефан Дечански са сином краљевићем Душаном поразио

³⁴ Р. Михаљчић, „Закон стари Србљем“, Београд, 1991.

³⁵ *Послух* је у овом случају судска такса која се плаћала за саслушавање сведока, мада се овај појам првобитно користи за сведоке у поступку. *Рука* је такође процесни термин и представља јемство које се давало приликом првог суђења да би се осигурао долазак странака на суд. *Мехоскубина* је глоба која се плаћала за чупање браде приликом туче себара.

³⁶ Посед је обухватао територију између Комова на западу и развођа Белог Дрима и Ситнице на истоку, на северу се пружао до развођа Пећке и Дечанске Бистрице, а на југу до Дрима. Манастир је добио 89 села и других насеобина, а са њима и 2166 ратарских кућа и 266 кућа у пастирским катунима. Етнографском анализом становништва долазимо до података да је у XIV веку на поменутом простору северо-источне Албаније и територији данашњег Косова и Метохије од побројаних кућа само 1,80 процената арбанашких (266 ратарских и 44 сточарских), док су остали становници Срби и Власи, И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд, 2000, стр. 75.

бугарске снаге и тиме спречио да бугарско царство заузме вардарску долину. Овај догађај је детаљно изнет у Дечанској повељи, и може се рећи да је, ако не првобитно, оно засигурно након ове битке, манастир постао симбол велике победе Стефана Дечанског и спаса српске државе.

Правно гледано Повеља регулише права и обавезе манастирских људи као и напред изнете повеље. У склопу правних одредби које нисмо споменули, издвајамо члан који каже „*Земља црквена да се уопште никоме не даје*“.³⁷ Треба рећи да су манастирски поседи били подељени црквеним људима на уживање, тј баштину (уз прихватање обавеза ова се земља наслеђивала унутар породица меропха), али да је било и земље која је била под црквеном државином и коју је она непосредно користила. Статусни положај попова, као повлашћенијег слоја у класи зависног становништва је остајао у породици, те се у једном члану то и потврђује где се каже да, ако син изучи књигу остаје са оцем на свом ждребу, а ако не, постаје меропх. Слично је решење и са мајсторима, чији су синови имали бољи положај, јер ако их је било више, један је остајао у месту, вероватно да наследи оца у мајсторском послу, док су други ступали у ред сокалника. Посед је добио и финансијску потпору на име свих судских глоби, духовних и световних (печат, рука, послуха), чак и оних које је разрезивао краљев суд.

Наведени приказ претходно издатих повеља је дат како би се истакла природна веза између ранијег појединачног законодавства и одредби, термина и односа који су регулисани у САХ, а који махом регулишу исте друштвене односе који су постојали током целе историје немањихке државе. Политички моменат у коме су повеље доношене је другачији за сваку од њих, али је евидентно да су задужбине осниване у политичким околностима, које су биле значајне за опстанак српске државе. Одредбе САХ су додатно упоредно приказане са појединим значајним одредбама претходних повеља у каснијем поглављу, али је овим циљ био да се сажето и дескриптивно прикаже континуитет и органска веза са претходним законодавством немањихких владара.

³⁷ И. Арсић, *Косово у повељама српских владара*, Бања Лука- Београд, 2000, вид- Дечанска повеља, стр.75.

Табела 1: Упоредни Преглед основних меропашких обавеза на већим манастирским поседима и истих одредби Светоарханђелске повеље

<p>Светоарханђеловска повеља(1347-48)</p> <p>Закон Србљима</p> <ul style="list-style-type: none"> • да рабатују у недељи два дана надимицом што им нареди игуман; и • да ору бедбу свакога жита и све распремивши да усту; • и сено да косе цркви колико је потребно; • и виноград да обрађују сваки по закону као у Студеници у Светог Сименона • и даје свако сеоско газдинство јагњећу кожу и испорак, и лана тридесет повесам мерних; • и да дају бир духовни наодрицом, лукно жита или два динара; • и да носе за празник дрва, и о цареву доласку и патријархову, такође и о Божићу. • А Средска и Село и Рапча да дају луч. 	
Извор	Обавезе зависног становништва у другим српским средњевековним повељама
<p>Закон стари Србљима (део Грачаничке Повеље) (1321)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Меропах оре 9 мата, а соколник 6, заманицом бедбу плуга 3 мата да ору и тако да га повезу, површу и у рупу сипају. ▪ И опет издаде и Ливаду над Жребицом, одредивши да косе бедбу накосицом, да спласте и здену. ▪ Меропах да цеди слад; трипут годишње да га охмељи. Ако цркви буде требало више, да га поп охмељи. ▪ И да носи меропах понос до краљева стана; ко коње има, ▪ о Рођењу Христову сваки меропах да доведе по воз дрва ▪ И да носи меропах луча, о рођењу Христову и о празнику свете Богородице. ▪ И да лове 3 дана зечеве заманицом, осим попова
Закон људима	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ко су меропси, да ору озиме пшенице рала три мата, а јаре два мата, а проса три мата. ▪ А сокалник озиме рала два мата, а јаре мат, а проса два

<p>црквеним</p> <p>(део Светостефанске повеље)</p> <p>(1314-16)</p>	<p>мата</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ А виноград да копа, и поп и дијак и отрок, и сви мајстори као и остали работници. Ко ли га не ископа до Васкрсења, да му се во одузме ▪ А сено да косе као меропи, и сокалници и мајстори сви једнако, и на накосницу сваки да изађе ко може косу да држи, за један дан осим попа. Тако исто и на плашћење за један да, и на zdeвање; ако ли буде на далеко, онда по један од куће, и за 3 дана да покосе и спласте и здену. ▪ Згона да не буде ▪ Бедбу да ору с јесени, а бедбе на плуг-мат. И што ору, да влаче и возе, а да не вршу. ▪ А насрпце сваки да жње три дана. ▪ И како сви косе сено тако исто и градове да граде ▪ Сено да се не узима људима манастирским, сем ако дође господар и затражи манастиру сено то да се узме. ▪ Работа је меропху, изузев сокалника, житотребљење ▪ у мађупници стајање ▪ слад на годиште десет дасака, три лакта дуга а комол широка. ▪ По шестар хмеља меропху на годиште да даје, и оглаве да дају, а друге работе сви једнако, осим Зете и Плава јер су далеко; а друге метохије све редом да држе недељину,, слад Стефанову дне која метохија прави та да га и донесе и оточи; ▪ и свак да донесе три кабла пшенице ▪ Соколник када са игуманом или с калуђером камо иде на црквени посао, да се од црквеног храни; а кад сам иде своје јело да носи. ▪ И ако се по греху запали манастир и сокалници да раде- (...) ▪ Сокалници да помажу шити цркви, и трапези, и краљевим палатама. ▪ Млинари који своје млинове имају, да секу жрне и праве млинове црквене. (...) ▪ Зећани и Плављани што се нађе рибе да донесу у манастир. (...) ▪ А Зећани и Плављани да ору мати и бедбе и виноград и сено косе као и манастирске метохије. ▪ А ковачи уговорни, и дрводеље, и кројачи, и штавиоци, и седлари , и грнчари, и зидари и златари, сви да ору и косе као сокалници, и све своје што уради, да свршивши и извршивши донесе у манастир; ако ли што упропасти да плати од куће. (...) ▪ Сокалници да доносе у годиште товар жита и товар вина, откуд им рече игуман. ▪ Пастирима свим, овчарима и коњушарима, и јахачима и кобиларима, да се плаћа као и у Студеници.
--	--

II ПРАВНО-ЕКОНОМСКИ И ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ НА ПОСЕДУ МАНАСТИРА СВЕТОГ АРХАНЂЕЛА КОД ПРИЗРЕНА

2.1. Историјске и политичке околности које су претходиле издавању Светоарханђеловске хрисовуље и краћи историјат изградње манастира и Хрисовуље.

Политичко стање у коме се наша Византија у XIV веку погођена унутрашњим династичким размирицама покренуло је освајачке аспирације српског владара Стефана Уроша IV Душана и његове властеле. Овакве тежње су биле део природног развоја ка југу, јер је Србија још у периоду владавине краља Милутина добила етнички хомогену територију, солидну војну и политичку основу, што је чинило спремном за даље освајачко напредовање у сусрет моћној Византији.

Пошто је стабилизовао земљу након устанка зетске властеле 1332. поспешеног римским католичким утицајем, краљ Душан није имао већих унутрашњих проблема и био је спреман да акумулирану војну моћ усмери ка новим освајањима. Смутне политичке борбе унутар Византије довеле су Сиргијана, византијског великаша у Србију. Сиргијан, војсковођа од угледа је након сукоба са византијским царом Андроником III нашао заштиту код краља Душана. Искористивши Сиријанов политички углед, Душан је са њим покренуо војни поход и освојио Охрид и Струмицу и врло брзо са војском доспео под зидине Солуна. У опсади Солуна није успео, делом и због тога што је на Сиријана извршен атентат, што је обезхрабрило његове присталице и на крају довело до престанка ратног похода и мира са Андроником III 1334. године. Мир је био изнуђен и због напада угарског краља Карла Роберта на српске територије које су повучене на југ ради освајања Солуна, тако да је Душану ишао у корист брзи мир са Андроником III, који је и сам то желео, јер му Срби нису били потребни као непријатељи због проблема који је имао са Турцима на истоку. Ипак, Душан је у овом периоду имао несигурног савезника за кога је знао да је питање времена када ће се окренути против њега, те покреће преговоре са Млецима како би добио њихову војну подршку и евентуално склониште од непредвиђених околности. Овим дефанзивним поступцима краља Душана размишља највероватније је допринео осећај немоћи због болести која се јавила негде око 1340. и која га је спречила да настави војне акције. У јуну 1341. од болести које је задобио у ратовима на Епиру преминуо је и Андроник III, што је отворило период грађанских ратова у Византији у којима је учествовала странка

на челу са Јованом Кантакузином, првим војсковођом бившег цара, против странке царице Ане, мајке малолетног цара Јована. Кантакузин притешњен војно од стране противника био је приморан да се са својим људима склони у српске земље, где га је посредством деспота Оливера краљ Душан примио као свог пријатеља. Са Кантакузином је Душан поново обновио освајачке тежње усмерене ка Византији и поново покренуо освајачке походе. Овај савез није дуго потрајао, јер се већ 1343. Кантакузин окренуо против Душана и нашао подршку за даље династичке борбе у Омару, ајдинском емиру, који га је војно помогао у Тракији, на територији европске Византије.³⁸

У том периоду, у успону политичке и војне моћи, након оздрављења после дуже болести, краљ Душан је исказао прве идеје о оснивању задужбине, која ће бити подигнута у славу Светих Арханђела, од времена Краља Милутина препознатих као заштитници лозе Немањића. Није остављено трага зашто је изабрана долина Бистрице и Призрен као место где ће подигнута Душанова задужбина. Претпоставка је да је географски, трговачки и културолшки значај места био пресудан да Душан донесе овакву одлуку. Призрен се налазио на чворишту путева који су повезивали Скадар са Новим Брдом, привредним и географским средиштем српске државе. У Призрену су развијену трговачку колонију имали Дубровчани, а од 1332. и конзула који је стално боравио у Призрену. У граду се налазила црква Богоридице Љевишке, седиште епископије коју је подигао краљ Милутин, док је Призрен био црквени центар још за време утицајне Охридске архиепископије у XI веку и имао хришћанску историју забележену још из времена Цара Јустинијана. На месту где је изграђена црква Светих Арханђела, 1927. приликом ископавања предвођених професором богословије Радославом Грујићем, нађени су испод темеља остаци старе цркве посвећене Светим Арханђелима Михајлу и Гаврилу, тако да постоје докази да је ово место од давнина било хришћанско средиште.³⁹ Вероватно је утицај имао и сам положај места, јер се изнад манастира налазио утврђени град Вишеград, који је могао да послужи као склониште у бурним временима за манастирску братију, али и као ризница за манастирске реликвије.

³⁸ В. Ћоровић, *Историја Срба*, Београд, 2010, стр. 200-213, К. Јиричек, *Историја Срба прва књига*, Београд, 1984, стр. 211-235.

³⁹ Душан је је о постојању старог манастира осведочио и у Коришкој повељи старцу Георгију у којој каже „дође Краљевство ми у Призрен да обнови и сазда цркву манастира Краљевства ми господина ми и предстатеља војводе и чиновачелника небеских сила, великих Арханђела“, И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд 2000, вид. Душанову Коришку повељу старцу Григорију.

Најранији подаци о организацији манастирског братства потичу из 1343., када је издата Душанова Коришка повеља старцу Григорију у којој се први пут помиње братство и игуман новог манастира Светих Архангела. Братство је од старца Григорија добило нову цркву посвећену Светом Петру у селу Кориша, у близини манастира, на коришћење као привремено седиште док изградња манастира не буде завршена.⁴⁰ Почетак изградње датира највероватније од 1348. када је у дародавној повељи манастиру Светих Арханђела у Јерусалиму наведено да је повеља донета на дан када је постављен темељ Архангелу Михајлу у Призрену. Како је Радослав Грујић тврдио манастирска црква је завршена 1352. када су урађени финални радови.⁴¹ Задужбина је планирана да буде царско гробно место и 1355. када се цар Душан упокојио сахрањен је у порти гробне цркве, а на месту где је почивао подигнута је његова статуа у природној величини, што је представљало куриозитет, јер до тада ниједан српски владар није свој лик исклесав у мермеру.

Први игуман манастира Светог Арханђела је био монах Јаков који је боравио ту до пада Сера, када га је Душан 1346. удостојио постављењем за митрополита Серског. Јаков је прихватио на себе организацију и припрему изградње манастира, али по свему судећи није био ту када је почела фаза изградње манастирског комплекса. Манастир је по лепоти био чувен и у више извора је помињан као најлепша задужбина. После археолошког ископавања, које је предводио професор Грујић, откривени су остаци подног мозаика који нису постојали ни у једном од осталих немањихких задужбина и који су се истицали својом лепотом.⁴² Манастир је касније био место измирења српске и византијске цркве 1375. и скидања анатеме коју је цариградски патријарх бацио на цара Душана, јер је подигао српску цркву на патријаршијски ниво без сагласности цариградског и осталих источних патријарха. Манастир је средином XV века разорен и опустошен од стране Турака, Душанов гроб је разваљен и кости су расуте, а дефинитивно је разграђен крајем XVI века како би се од остатака направила Синанпашина џамија у Призрену. Обнова манастира је започета деведесетих година двадесетог века, а 1998. га је населило мушко братство. У погромима Срба на Косову

⁴⁰ *ibid.*

⁴¹ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 13-14.

⁴² Приликом ископавања између два рата у крипти манастира пронађени су остаци костију који су пребачени у цркву Светог Марка у Београду, где се данас чувају као земни остаци почившег цара Душана.

2004. је поново разрушен од стране шиптарских терориста. Манастир је тренутно активан и под заштитом је оружаних међународних снага.⁴³

Светоарханђеловска повељу је пронашао Јозеф Шафарик 1860. у манастиру Светог Николе у селу Кориша у облику повезане књиге са преписом Хрисовуље на пергаменту. Рукопис је чуван у Народној библиотеци Србије све до окупације од стране Аустроугарске, када је нестао са још једним бројем књига. Хрисовуља је преписана на пергаменту, уставним словима. Шафарик је издао Хрисовуљу 1862. и од тада је она предмет научне анализе.⁴⁴

Време доношења Хрисовуље не може се тачно датирати, али се сматра да је она обнародована најраније 1348. приликом полагања црквених темеља. Хрисовуља садржи све основне елементе повеље, и то: интитулације где се цар Душан назива „*цар и самодржавни, свих српских, и поморских, и грчких земаља...*“⁴⁵, аренге, у којој се износи екстатично религијско поимање Бога, затим нарације у којој износи непосредне мотиве „*јер пала ме подиже и мртва ме оживе*“⁴⁶, одакле знамо да је манастир подигнут у знак захвалности Богу за Душаново оздрављење. У петицији се спомиње Сабор, као утицајни колективно тело које ће гарантовати да ће се одредбе у Хрисовуљи спровести, док најбитнији део Хрисовуље, диспозиција и пертиненција, садржи предмет дародавчеве воље. У апрекацији владар моли своје наследнике да поштују његову одлуку, „*И забрањујем, итавише проклињем са овим богосабраним светим Сабором; кога Бог изволи да после мене буде цар или краљ...*“⁴⁷, а затим у санкцији у случају кршења његове воље прети страшним и праведним божијим судом.

⁴³ [https://sr.wikipedia.org/sr/Манастир_Светих_архангела_\(Призрен\)](https://sr.wikipedia.org/sr/Манастир_Светих_архангела_(Призрен)) .

⁴⁴ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд, 2013, стр. 145.

⁴⁵ *Ибид.* стр. 118.

⁴⁶ *Ибид.* стр. 119.

⁴⁷ *Ибид.* стр. 120.

2.2. Становништво насељено на манастирском поседу и његов правни статус

Становништво насељено на поседу није се разликовало од уобичајне структуре средњовековне Србије. Састав становништва је разнолик и прва подела би могла да се установи сталешки, на слободно и зависно становништво. Даље се зависни људи могу поделити по професији, и то на: земљораднике, сточаре, мајсторе, занатлије, војнике и попове, а затим по етничком принципу на Арбанасе, Влахе, Латине и верском на православне и римо-католике (Латине).

Излагање треба почети са привредном јединицом на којој је почивало целокупно економско уређење немањихке државе, земљорадником. Термин, који се употребљавао за ову категорију становништва у дипломатичарским изворима је разноврсан и налази се углавном у ктиторским повељама, и то као „србљи“, „меропси“, „парици“, „земаљски људи“, „људи земљани“, „црквени људи“, „жупани људи“, „људије краљевства ми“, „људије властељци“. Термин „србљи“ је народна одредница и употребљен је у Грачаничкој хрисовуљи краља Милутина у делу Закон стари Србљима и у Арханђелсовској хрисовуљи у делу Закон Србљима. Срби су махом насељавали тадашње немањихке земље и бавили се земљорадњом, било је и Грка и Латина (Дубровчана), али су они припадали градском становништву и трговачком еснафу. Одатле је и народно име употребљено као генусни појам за све категорије земљорадника. Радни назив у Душановом законику за ову категорију становништва је меропси, термин који је махом прихваћен и од правно историјске науке.⁴⁸

На поседу је било и занатлија, који су се налазили по градовима, и то ковача, златара, грнчара, који су припали манастиру, из чега можемо закључити да је занатство било развијено у градовима средњовековне Србије. Међу манастирским људима је било пчелара, а како стоји у САХ пчелињаци су имали места и одређене међе у којима се простиру и пчеларе која су их одржавала. У САХ се помиње и „каматник“, као професија. Право значење те речи не би могло да се упореди са сигурношћу са данашњим значењем, јер је давање новца на камату на манастирском поседу било изричито забрањено калуђерима, „И који се калуђер нађе да даје у закуп, жито или вино, или динаре даје у камату, да се истера“.⁴⁹ Ово правило је највероватније било установљено под утицајем Синтагме Матије Властара у којој је строго забрањено

⁴⁸ Т. Гарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд, 1996, стр. 84.

⁴⁹ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд, 2013, стр. 141.

лихварење клирика. У Закону, саставном делу потпуне Синтагме, стоји да никоме није допуштено да у било каквој ствари узима лихву и да ће се сума коју прими на основу камате узети у отплату основног дуга.⁵⁰ У скраћеној Синтагми која је била у примени у време доношења САХ ове одредбе из потпуне Синтагме нису унешене, нити је било помена у Душановом закону, отуда би могло да се тумачи да је узимање камате било дозвољено у старој српској држави.⁵¹ Супротног је става Тарановски, који сматра да занимање каматника не може да се пореди са лихварењем, јер је тешко да је манастирском поседу придодата таква професија, ако се узме да је она изричито, засебном одредбом забрањена калуђерима.⁵² Професија зидара издвајала се по свом статусу од осталих занатлија, јер су били ослобођени од плаћања пореза и других намета и работа, али са обавезом да изграђују манастир и одржавају посед, „и да им не буде ине работе осим зидања и бедбе дан, и леје винограда, и да им не буде никакве доплате жупске, ни позоба ни соћа, ни пса, ни димнине, ни лана, ни јагњетине да не дају“.⁵³ Изгледа да је њихов статус био повољнији и на другим манастирским добрима, јер су у Дечанској повељи били изједначени са сокалницима, слојем који је важио за привилегован. На дечанском поседу је било предвиђено да од мајсторских синова један остане у професији, а остали да ступе у привилеговану професију сокалника.⁵⁴ У САХ се ни у једној одредби не спомиње ред сокалника, али посредно можемо да закључимо да их је било и то упоредном анализом ранијих хрисовуља.⁵⁵ Сокалници су остали недефинисана класа зависног становништва и углавном су закључци о њима посредног карактера, изведени из неколико правних извора у којима се помињу.⁵⁶ Најодрживија теза је она која тврди да је овај ред привилегованих зависних становника добио име по примарној делатности за коју је био задужен, прикупљање соћа, основног пореза у житу који је свака кућа била дужна да да у државну касу. Њихова функција се надаље повезује са војном службом, јер је основни порез служио за одржавање војске. Жито које се скупљало на име соћа, било је складиштено у „сокницама“, житницама за чије

⁵⁰ Т. Суботић-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, Београд, 2013, стр. 364.

⁵¹ Б. Мијатовић, *Камате: хришћански и економски поглед*, Зборника, Нови Сад, 2012. стр. 498.

⁵² Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд, 1996, стр. 658.

⁵³ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд, 2013, стр. 140.

⁵⁴ И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Бања Лука, 2000, стр. 117.

⁵⁵ Појам сокалник се први пут спомиње у хрисовуљи манастира св. Богородице на Бистрици и касније још у четири повеље, и то скопској, грачаничкој, светистефанској и дечанској, Б.Радојковић, *О сокалницима*, Београд, 1937, стр. 110-111.

⁵⁶ Тарановски на пример износи да су сокалници радили на некој „кућној индустрији“ и да су пратили игумана на путу и преносили манастирску робу, док Соловјев наводи да се ради о „момцима који раде на кухињи“, јер јер реч „сокалник“ слична речи „сокалница“, што значи кухињска пећ. Т.Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд, 1996, стр. 91, А. Соловјев, *Историја словенских права*, Београд, 1998, стр. 233.

одржавање су били задужени сокалници и то као државни службеници. Претпоставља се да где је било војске, било је и сокалничког позива. Велики манастирски поседаи су имали наоружане одреде који су бринули о унутрашњој и спољној безбедности поседа и они су издржавани из поменутог складишта хране.⁵⁷ Манастир Светог Арханђела имао је у својој близини утврђени град Вишеград у коме је стајала манастирска ризница и у коме се чувала прикупљена роба, „а овај град записах цркви Царства ми, да је житница, и виница, и местохранилица црквена уместо пирга“.⁵⁸ Отуд је и изведена претпоставка да је у манастиру морало да буде и сокалничког позива.

Најповлашћенији слој међу манастирским људима били су попови, слој који је био део парохијске организације и који је имао права и обавезе, али који је генерално био слободнији од осталих зависних људи. Попови су у обавезама били поштеђенији у односу на остало зависно становништво и то се донекле и износи у САХ, „А који се попови налазе у целој области Арханђеловој, да им је закон о винограду, и о орању, и о другој работи као што је закон у Студеници и у Светог Симеона“.⁵⁹ Ови чланови нису сачуване тако да не можео са сигурношћу да се говори о правима и обавезама попова према господару поседа, али део поштеда поповима се може наћи у одредбама ранијих повеља, које потврђују да су били повлашћенији у односу на остале. Привилегован статус попова се најбоље може видети у Светостефанској повељи у којој се каже, „А сено да косе као меропси, и сокалници и мајстори сви једнако, и на накосницу сваки да изађе ко може косу да држи, за један дан, осим попа“.⁶⁰ Овде уочавамо да се обавеза односи чак и на мајсторе и сокалнике, који су припадали заштићенијем слоју, али не и на попове. Треба напоменути да ове поштеде од физичких послова највероватније нису биле предвиђене за чланове поповског домаћинства, већ се тичу лично свештеника.

Међу поповима је било и латинских којих је било на територији Шикље (северне Албаније), а који су били у обавези да манастир снабдевају вином. Иако је цар Душа у то време држао римокатолике за латинску јерес и по свему судећи није био у добрим односима са римокатоличком црквом, овај намет није представљао економски притисак на припаднике друге вероисповести, већ се може рећи да су припадали повлашћенијем слоју, попут православних попова. Ово потврђује и део одредбе која их, осим давања

⁵⁷ Б. Радојковић, *О сокалницима*, Београд, 1937, стр. 95-112.

⁵⁸ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд, 2013, стр. 120.

⁵⁹ *Ибид.* стр. 143.

⁶⁰ И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Бања Лука- Београд, 2000, стр. 42.

вина, ослобађа других обавеза, „а друге работе да им не буде ни данка“.⁶¹ Ако упоредимо ову одредбу са наредном, у којој је становништво села Горњег Пилота у обавези да скупа даје чабар вина манастиру, можемо да закључимо да баштински виногради латинских попова нису били мали и да се могу поредити са количином давања (један чабар) целог села Горњи Пилот.

⁶¹ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд, 2013, стр. 130.

2.3. Земљишно-својински односи на поседу

Дароване поседе манастира Светих Архангела чинили су 93 села са градом Вишеградом и налазили су се већим бројем у Призренској области (74 од 93), док су осталих 19 посуда били у областима које су се протезале од Јадранског мора, па све до Топлице, и то: 4 у арбанашким Пилотима, по 3 у Скадарском Приморју и Метохији, по 2 у Тетовском Пологу и Скопској Црној Гори и по један у Дреници, Ситници и Топлици.

Пре него што се говори о обавезама Србља на манастирском поседу потребно је објаснити суштину власничких односа над земљом у време настанка САХ. Како наводи С.Новаковић земља је могла да буде стечена у оквиру баштине (наследством), куповином („купљеница“) и као мираз („*прђија*“). Постојала је слободна баштина и њу су поседовали властела, црква и господар (као приватни титулар) и меропашка потчињена баштина.⁶² Слободна баштина је власнички однос у коме су заступљени сви својински атрибути и који одговара данашњем схватању својине. У САХ властеличић Никола Утоличкић располаже својим баштинским селом стављајући у легат да након смрти оно припадне манастир, „*И још приложи љубљени и верни властелчић Царства ми Никола Утоличкић, село своје баштинско Љубочево и са црквом Светим Николом и са засеком Јелховцем, и с воћем, и с млиновима и са свим правима тих села*“.⁶³ Ово право располагања слободном баштином је потврдио и ДЗ у чл.40, „*И сви хрисовуљи и простагме што је коме учинило царство ми и што ће коме учинити, и те баштине да су сигурне као и у пређашњих правоверних царева. Да су вољни с њима или цркви подложити или за душу оставити или продати коме било*“.⁶⁴ Право располагања као најистакнутије право својине у овом случају не треба схватити као разлику између слободне и потчињене баштине.

Потчињена баштина меропха, која се звала „*стан*“, била је површине три њиве и укупно је износила око једног хектара. У примени је био „*тропољни систем*“ и то због сетве, где се ротирало три врсте усева (пченица, овас и прос).⁶⁵ На стану меропх је имао сва права располагања *inter vivos* i *mortis causa* као властела и црква. Ограничења

⁶² С. Новаковић, *Народ и земља у старој српској држави*, Београд 2002, стр. 167-239.

⁶³ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд, 2013, стр. 129.

⁶⁴ Ђ. Бубало приредио, *Душанов законик*, Београд, 2010, стр. 163.

⁶⁵ М. Благојевић, *Земљораднички закон*, Београд, 2007, стр. 188.

потчињене баштине нису била у својинским овлашћењима, која су била садржински иста као и код слободне баштине, већ у обавезама (работама) везаних за меропашку земљу. Он је могао баштину да поклони или прода, али увек са теретом давања работе према господару прописане за то парче баштине. Потребно је напоменути да терет није пратио меропха, већ земљу. У случају да давања у вези земље изостану господар је могао такву баштину одузети тренутном власнику и вратити под своју државину. ДЗ је ово децидно регулисао у чл.174, „Људи земљани који имају своју баштинску земљу, и винограде и купљенице, да имају право од својих винограда и од земље у прђију оставити, или цркви подложити, или продати, али увек да буде работника на оном месту, ономе господару чије буде село, да има право одузети оне винограде и њиве“.⁶⁶

Меропх је био оруђе везано за земљу, није био самостални предмет промета нити је било установљено власништво над њим као што је отрок могао бити предмет трговине. Сва својинска права меропха у вези потчињене баштине била су везана за обавезе које је морао да испуњава према крајњем баштиннику. Терет работа и давања које је меропх био дужан господару земље је извор из кога се црпело његово баштинско право и зато је употребљен назив „потчињена баштина“.

Манастир Светог Арханђела је имао земљу у својој директној државини, која се звала „ступ“ или „потес“ и која није имала другог корисника сем манастира. Сви кулуци зависног становништва на поседу из Закона Србљем тикали су се ступа који је могао да буде ораница, виноград или поље. Потребно је споменути и „забел“ као један модалитет ступа, који је представљао омеђену територију некултивисаног земљишта која се по својим правима издвајала од остале земље. Делио се на пољске и дубравне забеле.⁶⁷ Забел је у САХ предвиђен за црквену стоку, а за неовлашћени упад је била предвиђена казна од 300 перпера која се плаћала цару, док је цркви морао да се плати доходак по закону. Црквени законски доходак се састојао у „травнини“, што је била надокнада изгубљене добити тј. претрпљене штете. Да би се редовно и несметано користила испаша са забела била је потребна игуманова дозвола, а надокнада у виду травнине је одређивана према закону. У САХ није дато како је закон регулисао травнину, али зато посредно ове вредности сазнајемо из Дечанске хрисовуље где је краљ за испашу на планинама изнад Дечана одредио цену два овна и два јагњета од стада, сира и један динар. У Душановој повељи Светом Николи Добрушком донешеном пре 1355. травнина износи од сто кобила, оваца и говеда по једно грло, казна је као у

⁶⁶ Ђ. Бубало приредио, *Душанов законик*, Београд, 2010, стр. 120.

⁶⁷ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 170.

Дечанској повељи 500 перпера или 500 овна. Посебан режим црквене земље је истакнут у Дечанској хрисовуљи где је изричито ограничено право рапослагања над црквеним поседима, „Земља црквена да се уопште никоме не даје“, тј. није могла да се дели меропсима, нити да се даје у најам.⁶⁸

Потребно је напоменути да манастирски земљишни комплекс нису чинили само поседи који су били у црквеном *dominium directum*⁶⁹, већ и поседи ситне властеле која је под собом имала зависне сељаке, њима у обавезама потчињене. У САХ стоји „И приложи ми властеличиће Царства ми Новака Пецију, са дворовима и с виноградима, и с њивама, и с млиновима“.⁷⁰ У одредби је доста тога остало недоречено и отвара се више питања из области земљишне својине и статусних односа властеле према клиру. У каквом су односу били земљишни поседи ситне властеле након присједињења манастирском поседу? Какав је статус имао властелин на црквеном газдинству? Да би ово разјаснили потребно је да утврдимо које су обавезе властеле према владару. Зна се да је властела као основну обавезу имала давање војске и плаћање општег пореза, соћа, али и дужност поноса према владару и градозиданија.⁷¹ За узврат је имала економски имунитет „од свих работа и данка царства ми“, како је гарантовано чл.42 ДЗ. Да ли је то значило да је и преласком на манастирска добра задржана ова привилегија? Тарановски је мишљења да није, јер сматра да је властеличић уласком на црквени посед био деградиран у својим правима. У прилог његовој тези непосредно говори следећа одредба САХ, „И властела која се налази у цркве, да ору сваког жита бедбу, и што узоре да завлачи; и сена да коси један дан, и здене; и по парцелу винограда; и пут са игуманом“.⁷² Обавезе властеле предвиђене у САХ статусно су их приближавале зависним манастирским људима. Једино се може рећи да је пут са игуманом била природна обавеза властеле према господару, тј. манастирском старешини, коју је властела иначе имала према владару када пролази кроз њихову земљу, што се иначе звало провод. Такође се поставља питање да ли се манастирским људима рачунају и властелински људи и да ли и за њих важи правило давања у натури, како се прописује у Закону Србљима? Одговор на ово би могао да се изведе из војне обавезе властелинског

⁶⁸ И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд, 2000, стр. 117.

⁶⁹ Појам који је увео Стојан Новаковић. Својина на земљи се могла имати у виду *dominium eminens*, врховна својина коју је имао једино владар, *dominium directum*, директна својина која је изведена из владарева врховне својине, а коју су имали властела и црква и *dominium utile*, својина уживања, коју су имали на својим баштинама зависни слојеви, Т.Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд, 1996, стр. 52.

⁷⁰ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 121.

⁷¹ Т.Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд, 1996, стр. 54.

⁷² С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 141.

сталежа, који је требао да држи и опрема одређени број војске у зависности од поседа. Отуда се обавезе властеле у САХ предвиђају у колективним работама, али не и у давањима, јер је највероватније властелин морао да издржава и изабране меропхе који су били спремни за одбрану манастира и клира. Ако упоредимо властелинску баштину са горе наведеном меропашком може се закључити да ни она није била слободна од терета, једино су они били државног карактера и тицали су се издржавања војске. Ако војну обавезу властеле повежемо са меропшким термином „*работа*“, онда можемо да кажемо да је дугована работа властеле била војна обавеза. Последице недавања и неизвршења обавеза властелина и меропха имале су услед неизвршења исту крајњу меру, конфискацију имовине. Једино је црквена земља формално правно била изузета од конфискације, али се мора напоменути да је црква била део државне организације и да је за рачун привилегија имала обавезу да се брине о државним пословима у области судства, друштвеног морала и помагања сиромашних, тако да је и третирана као квазидржавни посед.

Посед манастирски није био у потпуности власнички хомоген, постојале су купљенице и прђије жупске у селима у Гори, која су се граничила са једном од жупа, „*И у овим црквеним селима у Гори што се нађе купљеница и прђија жупска да је држе, а што се нађе у жупи купљеница или прђија црквених људи, да је такође држе, а међа да стоји како је уписана у хрисовуљи*“.⁷³ Владар спомиње те купљенице и прђије у Гори ради будуће правне сигурности. Не заборавља се и реципроцитет, па се гарантује правна сигурност купљеница и прђија манастирских на територији жупе у власништву црквених људи.

Имовинска права на земљи уживала су заштиту и гаранције владара и није се могла вршити размена земље без сагласности држаоца поседа, нити било какво ометање поседа. У САХ стоји, „*И на овај начин замених цркву Спаса у Младена Владојевића и у матере његове, и у све родбине његове, то јест ктиторства његова и за сва села с људима и земљом, и с виноградима, и са свим правима што се налажаху у цркви тој, и ли у граду, или у жупи, или било где на другом месту, њиховом вољом и њиховим пристанком, а не неком принудом, замених и дадох замену*...“.⁷⁴ Поштовање својине од стране владара види се у САХ у случају Дмитра Утоличића, коме се баштина нашла окружена поседима манастира и где владар превентивно отклања свако могуће погрешно тумачење његове воље и ометање Дмитрове баштине, „*А што се налази*

⁷³ *Ибид.* стр. 137.

⁷⁴ *Ибид.* стр. 120.

између Љубиљке и Посуга и Јагледнице баштина Дмитра Утоличића, то му царство ми не узме: нека држи Дмитар и његова деца као сваку баштину".⁷⁵ О сигурности баштине у чл.39 ДЗ, декларативним маниром, карактеристичним за модерне уставе, гарантује право сигурне баштине, „*Властела и властеличићи који се налазе у држави царства ми, Срби и Грци, шта је коме дало царство ми у баштини и у хрисовуљи, и држе до овога сабора, баштине да су сигурне*".⁷⁶ У САХ се може видети додатни маханизам гаранције земљишта и права у „*свем сабору српском*". Цар је право на земљу и на убирање духовног бира и осталих давања (у Горњем граду, селу Повилоско, Врбичану и за цркву Светог Симеона у Машутиштима и земљу на Блацама⁷⁷) уступио манастиру уз претходни договор са патријархом, клиром и свим сабором српским, а заузврат је Митрополији призренској дао три села из његове баштине. Ово није само црквени, већ општи сабор, чији су састав чинили високи духовни и световни угледници. Иако је тада Сабор био обичајна тековина, наслеђена а не институционална, посредно је имао улогу јавне гаранције да неће доћи до својевлашћа владара. Колико је црквени посед био заштићен видимо у чл.78 ДЗ у коме се прописује да било каква правна претензија на власништво манастирске земље или људи, заобилази судску инстанцу и директно се упућује на владареву одлуку.

⁷⁵ *Ибид.* стр. 122.

⁷⁶ Ђ. Бубало приредио, *Душанов законик*, Београд, 2010, стр. 163.

⁷⁷ Земљу са Власима на Блацима је од краља Стефана Уроша III Дечанског тражио епископ призренски Арсеније за посед епископског седишта, цркве Богородице Љевишке, како би спојио поседе које је црква већ имала на Блацима, али му је краљ одрекао молбу и за узврат му дао забел у Чрноочи.

2.4. Економски односи на поседу

Манастирски посед се издржавао од земље, тачније зависног становништва које је плаћало феудалну ренту, од додељених прихода у натури и новцу који су стављени у обавезу других већих царских градова и трговинских центара (Бар, Свети Срђ, Призрен), затим од духовног бира, једне врсте пореза и убраних глоби на име судских трошкова за духовне и световне преступе. Зависно становништво је доприносило економији поседа кулучењем (радном рентом) и давањем пољопривредних производа (натуралном рентом), а ређе плаћањем које је углавном дато алтернативно, као замена за робно давање. Поред тога, у пасивни акумулациони капитал могу се рачунати и привилегије зависног становништва, које је владар ослободио од работа на његовим добрима и пореских намета („соћа“), што је додатно јачало привредне капацитете поседа.

Кулучење меропха на „ступу“⁷⁸ је имало више модалитета („надимица“, „бедба“, „згон“, „заманица“, „накосица“, „насртица“), који су се разликовали по броју радника који су дати из породице (један из породице или више њих), приликама у којима се обављали (редовно, хитно) и терету исхране (храну носи меропх или је за исхрану задужен манастир). У Закону Србља је била предвиђено да меропх по наредби игумана обавља два пута недељно послове надимицом и да предузима бедбу, сено да коси и виноград обрађује, „да работају два дана надимицом што им нареди игуман“.⁷⁹ Обавеза рада надимицом подразумевала је други вид радне обавезе који за разлику од згона, заманице и мобе није био хитан, већ се тражило да по један члан домаћинства два дана буде на располагању манастирским властима за потребне радове.⁸⁰ Орање бедбом је зацело била редовна обавеза спремања житарица са јесени, као и кошење и плашћење сена у мери у којој је игуман или економ манастира одређивао. У случају бедбе обавеза исхране радника падала је на манастир⁸¹, док су исхрану у надимици изгледа морали да обезбеде сами⁸². Обим радног ангажовања у бедби, који се на другим поседима одређивао површином за орање или алтернативно бројем дана које су морали

⁷⁸ Ступ или потес је земља коју је манастир обрађивао и непосредно држао и на којој су меропси били дужни да раде, Т.Тарановски, *Историја српског права у немањинској држави*, Београд, 1996, стр. 89.

⁷⁹ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 140.

⁸⁰ Р. Грујић, *Економско-правни односи села и сељака задужбине цара Душана, Св. Арханђела код Призрена, у 14. веку*, Београд, 1929, стр. 35-38.

⁸¹ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 164.

⁸² Р. Грујић, *Економско-правни односи села и сељака задужбине цара Душана, Св. Арханђела код Призрена, у 14. веку*, Београд, 1929, стр. 37.

да проведу радећи посао. У случају светоархангелског поседа није постајала јасна одредница него је бедба нормирана одређивањем предмета рада у свим житарицама (пшеница, овас и просо) и довођењем до краја процеса рада, тј. складиштењем житарица, „*да ору бедбу сваког жита и све распремивши да усну*“.⁸³ Као кулук је предвиђена и обавеза обраде винограда по студеничком закону Светог Симеона, али из Закона нису сачуване одредбе. Студеничка повеља једино спомиње села која су у обавези да ради вина служе манастиру дан и ноћ, али не више од тога.⁸⁴

У Закону Власима побројане су посебне работе карактеристичне за ову етничку скупину која се бавила сточарством, и то „*да теже вуну црквену*“, затим да „*со носе, и у зимишту да косе сено кобилама и градове да праве, и јагњила да граде, и пастуве да чувају у кобила, и жито да носе, и товар са игуманом*“.⁸⁵ Обавезе попут ношења соли, жита и товара поклапа се са ставом историјске науке да су власи учествовали у коморцијским пословима и да су били задужени са својим коњима и стоком да преносе потребне ствари са једног места на друго.⁸⁶ Ово је била изузетно битна привредна активност јер је обезбеђивала несметан доток роба са једног краја манастирског поседа на други, који се простирао од села на југу Србије па до приморија. Интересантно је да пастирску делатност на манастирском поседу не обављају Власи, већ су за то задужени манастирски људи из брдског села Брод, који не припадају скупини Влаха, „*А стока црквена, овце да пасу Брођани, а ине работе у жупи да им не буде, већ да ору цркви и сено да косе дома; и да им се даје месечнина за овце, и травнина да им се не узима, и јагњећа да им се не узима*“.⁸⁷ Они за ово имају повластице, немају згона, не плаћају травнину и не дају јагњиће и чак им се плаћа месечнина, што их чини повлашћенијим од остали манастирских људи. Једино су задржали обавезу орања и косидбе. Поред ових пастира, Власи Добрушинци били су задужени за напасање манастирских кобила, за шта су плаћени као и Брођани и то, „*да им се даје белег на Димитров дан, по два ждрепца или десет перпера, и месечнина и гуњеви и клашње*“⁸⁸, с тиме да су попут других Влаха задржали обавезе давања, „*а да дају увек доходак као и други Власи*“.

Први игуман Светог Арханђела, касније митрополит серски Јаков, испословао је код владара посебне поштеде људима у Сењанима укинувши им опште обавезе давања

⁸³ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 140.

⁸⁴ Т. Јовановић, *Студенички Типик*, Београд, 1994.

⁸⁵ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 144.

⁸⁶ Отуд и повезивање у науци Влаха са војничким коморцијским позивом. А.Соловјев, *Историја словенских права*, Београд, 1998, стр. 234-235, С.Новаковић, *Народ и земља у старој српској држави*, Београд, 2002, стр. 273.

⁸⁷ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 142.

⁸⁸ *Ибид.*

лана, јагњетине и вуне и слања на далеке путе (вероватно као пратњу братији) како би могли да се посвете обради винограда. Са друге стране установио им је обавезу одржавања ступова цркви на Брњашици и то по броју утврђених радних дана (три радна дана) с тиме што се орањем три дана на јесен и косидба сена морала урадити „заманицом“, брзо, са свом радном снагом из села, „а да ору цркви на Брњашици на ступовима црквеним што им је закон три дана с јесени заманицом, и три дана у пролеће, и бедбу, и три дана сена да косе на Брањашици заманицом, а другамо да их не гоне на сено нити на орање“.⁸⁹ У задњем делу одредбе се види да су Сењани поштеђени згона, вероватни зато јер је сеоски атар био удаљен од других манастирских поседа.⁹⁰

Поред обавезе кулечења на манастирској земљи Србљи су морали да дају манастиру и пољопривредну ренту за земљиште које су држали, о чијој правној природи је разматрано. Ова давања су суштина феудалног система и *ratio* његовог економског поретка. Давани су производи „стана“, како се звало сеоског газдинство меропха, и то најчешће у пољопривредним производима (ређе у новцу). На манастирском поседу је обавеза давања јагњеће коже и лана била обавезна за све манастирске људе. Лан је као индустријска биљка која се употребаљавала за израду одевних предмета био веома битан производ. Дугована количина лана је 30 повесма, што сведочи да се лан садио у већим количинама.⁹¹ Из села Доњи Пилот (северна Албанија) је манастир добијао и свилу. Обавеза давања луча је специјализована за село места Средска, Село и Рапча. Луч је био веома битан производ, јер је служио за осветљење. Вино је манастир трошио континуирано за религијске потребе, а за ову набавку су били задужени римокатолички свештеници којих је било на територији Шикље (северне Албаније) и који су били дужни да издвајају за манастир по чабар вина са својих баштинских винограда.⁹² Власи су давали од стада од педесет оваца једну овцу са јагњетом и једну јалову и од колибе

Нису само пољопривредни производи били потребни манастиру, већ и руде које су биле неопходне за изградњу и одржавање манастирских добра, нарочито руда гвожђа. Манастир се снабдевао овим материјалом из топионице гвожђа у власништву ковача Рудла и Смила, који су били у обавези да издају седамдесет мерних „нада“ и

⁸⁹ *Ибид.* стр. 124.

⁹⁰ М.Влајинац, *Згон или кулечење ван места становања*, Београд, 1932, стр. 26.

⁹¹ М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд, 2004, стр. 89.

⁹² У XIV в. је било распрострањено гајење винове лозе, М. Благојевић изводи закључак да се становништво бавило интензивни узгојом винове лозе, а овај закључак изводи чињенице да је у већини хрисовуља предвиђена обавеза становништва да ради у винограду, а пошто то тражи и одређену стручност претпоставка је да су држали и своје винограде и да су познавали технологију гајења винове лозе. *Ибид.* стр. 108.

„близница“ (мере за гвожђе) колико је потребно манастиру. Манастир су снабдевале одређене занатлије њиховим производима, уздама и коњским потковицама, које су се звале „коњске плоче“.

Србљи су били ослобођени од кулучења на владаревим добрима и то, „И да не работају ниједне работе цареве, ни орања, ни копања, ни жетве, ни вршидбе, ни соколара, ни псара, ни поноса, ни намета, ни провода, осим када долази цар да до међе града носе“.⁹³ Овде су у првом делу побројање обавезе које су иначе морали да чине остали меропси на царским поседима које је владар држао непосредно као сопствени извор прихода. Наводе се имена професија „соколар“ и „псар“, који су у суштини били називи дворских чиновника, што значи да манастирски људи нису морали да их издржавају приликом њиховог боравка или проласка кроз посед. Обавеза „поноса“ је уступање теретних и јахаћих коња приликом проласка царских поворки. Ово ослобођење није било безначајно, јер су на поседу манастира Дечани села морала да држе коње посебно за прилике ношења манастирског терета. Али и ова олакшица је само наизглед постојала, јер се већ у наредној предвиђа обавеза давања „крине преводне“, зоби за цареве коње, која је морала да износи 24 „кабла“, што и није била мала обавеза, додавши приде и соли за два динара по грлу.⁹⁴ „Провод“ је био испраћање владара до границе поседа, што до краја није искључено, јер се ипак тражило да владара испрате из града (вероватно се мисли на Вишеград, који је једини град утврђење на поседу), што је више одраз поштовања него постојање стварног оптерећења.⁹⁵ Велики намет за становништво престављао је згон за зидање градова који је био од битног државног интереса, јер се тиме обезбеђивала фортификација, битна за одбрану државе, а од које је становништво манастира било, како се на први поглед чини, ослобођено, „И ако се згоди свим црквама на град, а они да не иду да праве свој град“.⁹⁶ Одредба може двојачко да се тумачи, али изгледа да њен циљ није био да се манастирски људи у потпуности ослободе обавезе „градозиданија“, како се још ова врста згона звала, већ привремено, јер су вероватно били у обавези да раде на фортификацији града Вишеграда и манастирског комплекса.⁹⁷

⁹³ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 142.

⁹⁴ Крина, мера за житарице је износила 409 л, док је изражена у 24 царска кабла износила мало више, око 17,8 л по каблу, што је било 427 л., М. Копривица, *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Ниш, 2012, стр. 144.

⁹⁵ К. Јиричек, Ј. Радонић, *Историја Срба друга књига*, Београд, 1984, стр. 209.

⁹⁶ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 142.

⁹⁷ М. Влајинац, *Згон или кулучење ван места становања*, Београд, 1932, стр. 34-35.

Доходци у потребним производима су долазили и градова трговинских центара и то из Бара 10 товара уља које су били дужни да носе Арбанаси који су изгледа поред Влаха обављали коморцијске послове, затим 33 спуда соли из Светог Срђа, трга на реци Бојани испод Скадра у близини католичког манастира Бенедиктанаца, где се одвијала трговина соли, затим из Широког брода, трговачког трга на Дриму, које је било у обавези да даје 400 спуда соли годишње.⁹⁸ Приход од „*царине*“⁹⁹ је узиман годишње са трга у Призрену у новачном износу од 1000 перпера, што је била знатна сума. Овај приход је долазио од трговачког пореза који су плаћали на месту продаје и обично је износио десетак од вредности робе.¹⁰⁰ Из Призрена је долазио и приход од „*панађура*“, како се називао трг који је био посебно место окупљања и трговине на дане светаца и то Спасов дан (четрдесет дана након Васкрса) и Арханђелов дан (летњи Сабор Архангела Гаврила који се одржава 26. јула). Приходи ни ту нису били мали узевши у обзир да се на те празнике скупљала велика светина људи и да се трговало.

Поред тога, манастир је убирао црквени порез који се звао „*духовни бир*“, а који су плаћали верници цркви и који је износио „*лукно жита*“¹⁰¹ или новчани износ од два динара. Порез се плаћао „*наодрицом*“ тј. наплаћиван је од сваког брачног пара (одар, постеља). Духовни бир је уједно била и основна пореска обавеза, јер су САХ манастирски људи ослобођени плаћања соћа, најважније дажбине у држави. У редовним околностима је биром располагао епископ и прикупљао га посредством сеоских попова.¹⁰² Ово је била од раније установљена пракса из времена владара Стефана Немањића у најстаријој сачуваној Жичкој повељи, где је даривао новоосновани манастир половином бира, који је раније у целости убирао дворски протопоп. У ранијим повељама је овај духовни порез најчешће био откупљиван од епископа, те краљ Милутин у Бањској повељи даје епископу 600 перпера као једноктарну надокнаду због доходака које је изгубио, а краљ Стефан Урош III у Дечанској повељи даје 400 оваца са јагњићима и 500 перпера епископу хвостанском у виду надокнаде.¹⁰³

⁹⁸ К.Јиричек, И.Радонић, *Историја Срба друга књига*, Београд, 1984, стр. 213.

⁹⁹ Царина је имала више значења, поред пореза који се плаћао на тргу, била је и израз за државну благајну, затим за земљу у власништву владара, која није дата на коришћење властели или цркви, затим за све работе у корист владара. М.Влајинац, *Згон или кулучење ван места становања*, Београд, 1932, стр. 21, фн. 19.

¹⁰⁰ К.Јиричек, И.Радонић, *Историја Срба друга књига*, Београд, 1984, стр. 213.

¹⁰¹ Стара словенска мера лукно износила је око 30 кг жита,

¹⁰² М. Копривица, *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012, 137.

¹⁰³ И.Арсиф приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд, 2000, стр. 49, стр. 118.

2.5. Управа манастирског поседа

Управну власт на манастирском поседа вршио је игуман са братијом калуђерима, сходно правилима која су дата у повељи и црквеним канонима по којима је управљање манастирским добрима могао обављати само калуђер, не и мирјанин.

Постављене игумана вршило се по посебним правилима које је установио Свети Сава у Студеничком типичу. Игумана су постављали заједно патријарх и цар, *„И да се поставља игуман онде од киновије, кога изабере патријарх и цар у договору са братијом манастирском; ако ли се не нађе такав достојан, да се приводи од Хиландара“*.¹⁰⁴ Одлуку о кандидату доносили су поред патријарха и цара и игумани других царских манастира и угледни старци. Првенство патријарха у изабире кандидата није дата само као одраз поштовања већ је у складу са васељенским правилом Лаодикијског сабора које не дозвољава да народ бира епископе и клирике, него да о томе одлучују више црквене власти.¹⁰⁵ Први кандидат за игумана је „достојник“ из манастирске братије, а тек ако није било таквог, предвиђено је да то буде неко од монаха из Хиландара.¹⁰⁶ Постављење је вршио цар давањем жезла у руку новом игуману, уз изговарање *„достојан“* и целивање, које је чинио прво владар, а онда патријарх и остали црквени достојници. Самосталност игуманова у вођењу манастира светог Архангела није могла бити мања од оне које је Свети Сава прописао у Студеничком типичу, *„Овде дакле да нема области нико, ни епископ, ни други ко“*¹⁰⁷, ово се није односило на канонску надлежност патријарха у духовним и црквеним питањима, када је игуман био подређен. Након постављења, за игумана Светог Архангела је било предвиђено посебно место за саборском трпезом са игуманима осталих царских манастира. Место које заузимају црквени велекодостојници у друштву владара и Сабора уредио је краљ Милутин у Дечанској повељи, *„И опет заклинџем и забрањујем да не седе више игумана Пандократорова ниједан игуман; и ако се ту деси архиепископ, да седне на игумановој столици, а испод њега да седне игуман*

¹⁰⁴ У Синтагми Матије Властара стоји да епископ треба да поставља за авву или за архимандрита неког манастира не по старешинству, него оног за кога братија говори да је православан и честит, Т. Суботић-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, Београд 2013, стр. 302.

¹⁰⁵ *Ибид.*

¹⁰⁶ Хиландар је и раније био место одакле су долазили српски патријарски и црквени достојници тако да је традиција поштовања Свете Горе овим чином настављена

¹⁰⁷ види Т. Јовановић, *Студенички Типик*, Београд, 1994.

*Пандократоров, а према њему да седне игуман светостефански. А на столици краљевој да не седи нико, пошто је краљевску столицу сам господ изабрао“.*¹⁰⁸ У САХ се не ремети редослед старешинства међу игуманима царских манастира већ се само додаје игуман светоарханђелског манастира трпези црквених великодостојника на чијем је челу игуман манастира Дечани, поштујући тиме ред који је установио краљ Милутин.

Игуман као носилац управне власти на манастирском поседу уживао је имунитет по питању сталности постављења и није могао бити смењен из тривијалних разлога, већ само због озбиљних канонских и законских преступа, „*И да се не смењује игуман осим због великог дела“.*¹⁰⁹ Термин „*велико дело*“ тј. „*већа кривица*“, како гласи у Студеничком типичу, није истоветан са оним употребљеним у ДЗ, већ је због природе црквеног позива шири у тумачењу и тиче се кршења и моралних норми које нису предвиђене кривичним правом. Игуманова овлашћена у управљању (и располагању) нису била аутократска, већ је морао да се договара са осталим манастирским управитељима, „*И да није слободан игуман ништа дати, ни учинити без договора с иконом, и баштом, и еклисијархом, и дохијаром“.*¹¹⁰ И поред чињенице да је био носилац управних прерогатива, онај који је непосредно спроводио извршну власт и организова посао на манастирским добрима је био „*иконом*“ (економ). Колико је ово место било битно за функционисање манастира указује положај одредби у САХ које регулишу његово постављење, а које се налазе после оних које говоре о постављену игумана. Ово се у САХ јасно и казује, „*Иконома и еклисијарха и сваког управитеља...*“, где се иконом посредно истиче као манастирски управитељ. Из опште Хиландарске повеље цара Душана донете 1348. може се јасно видети непосредна управна функција иконома „*И да њима (даривана села и метохије) не управљају ни ђефалије, ни кнежеви, ни севасти, ни властела Царства ми, већ само икономи које шаље света црква и игумани и братија“.*¹¹¹

Посед се делио на дванаест метоха са више села у сваком, а управу су чинили дванаесторица манастирске братије, иконома који су становали у неком од угледнијих села свог метоха. Да не би дошло до злоупотребе положаја управитеља поседа, које су судећи по црквеним изворима изгледа постојала, у САХ је предвиђено издржавање ове братије и за то су одређени нормативи у храни и гардероби, „*И да им се даје месечнина*

¹⁰⁸ И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд, 2000, стр. 118.

¹⁰⁹ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 141.

¹¹⁰ *Ибид.*

¹¹¹ И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд, 2000, стр. 166.

дванаесторици братије, све пшенице као што им се и у Бањској даје, и сирења двадесет и четири мехова, а мех 120 литара, а сира исто толико, а сир 6 литара, и соли три кабла; и коже говеђе три, и да им се даје по окрој, и по клашње, и на Васкрсење по перпер, и вина да им се даје-као и калуђерима у манастиру, тако и њима“.¹¹² Добијали су по глави два меха сирења које је укупно износило 240 литара и сира око 6 литара и три кабла соли¹¹³. Од новца су за Ускрс добијали по један перпер, што је износило дванаест динара и ако би придодали томе три перпера који су их следовала на Дмитров дан, може се рећи да су располагали скромном сумом од четири перпера годишње (упор. вредност коња је износила 12 перпера). Међу овим давањима било је оних која су одређивана месечно, као што је жито за хлеб, док су со, сира и материјал за одећу и обућу разрезивани годишње.¹¹⁴

За место иконома потребне су биле изразите врлине и моралне смернице, које су дате још у Студеничком типичу и то навођењем негативних примера, који су се вероватно јављали учестало у пракси када су унети у монашки правилник, „Ако ли га, пак, неспособног и некорисног време обличи, као леног у служби и бесплодног, или својим рођацима да даје, или од манастира краде, или подбуњује, осим онога уставом указаног, или игуманове православне запосвести одриче, или манастриску неку тајну разглашава, или што год у уставу нарушава и своју намеће вољу, или све то помешано са показивањем телесних неких страсти“.¹¹⁵ У САХ је изричито речено да се иконом поставља из редова калуђера, што је вероватно урађено под утицајем канона установљеног на васељенском Четвртом сабору, које каже „епископ који је достојен да управља црквом треба да има управитеља из редова клира, кротке нарави и који је изнад било каквог стицања и узимања, а не мирјанина, нити неко од својих рођака...“¹¹⁶.

Игуман са првом братијом је представљао ауторитет власти за чије непоштовање је била предвиђена и духовна казна „а ко не буде слушао да се изведе из порте“, што је представљају искључење непослушног из храма где се богослужи. Ово би могло да се тумачи као вид теже духовне казне, јер му је тиме забрањена да са осталом калуђерском братијом учествује на светој литургији у храму и око њега. Такође о

¹¹² С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 141.

¹¹³ Један српски кабл имао је запремину од 21,18 литара, а тежину од око 15,93 килограма пшенице, М. Благојевић, *Земљораднички закон средњовековни рукопис*, Београд, 2007, стр. 285.

¹¹⁴ Р. Грујић, *Економско-правни односи села и сељака задужбине цара Душана, Св. Арханђела код Призрена, у 14. веку*, Београд, 1929, стр. 35.

¹¹⁵ види Т. Јовановић, *Студенички Типик*, Београд, 1994.

¹¹⁶ Т. Суботић-Голубовић, *Матија Властар Синтагма*, Београд, 2013, стр. 212.

власти игумана говори и одредба о ограничењу слободе кретања монаха, „И да не ходи калуђер изван манастира без игуманова благослова, а игуман да с њим шаље кога игуман хоће“.¹¹⁷ Корелативно са овом одредбом треба поменути да је највероватније и самом игуману било ограничено кретање, иако ово не стоји у САХ, једна таква одредба је дата у Светостефанској повељи, „Игуман у посланство да се не шаље“.¹¹⁸

Манастирски посед Светог Арханђела је био засебни административни центар, коме је САХ гарантовала самосталност у односу на суседну Митрополију призренску. Ово се пре свега односило на убирање црквених дажбина које у повељи дескриптивно називају „власт духовна“ и која се изузима од митрополита и предаје игуману манастира, али уз претходни договор владара са патријархом и сабором. Приходи епископа и митрополита користили су се за одржавање двора, цркава и поседа, куповину књига, проширење земље и грађење нових цркава, а све ово је углавном финансирано из основног духовног пореза „бира“, који је једнак „соћу“, основном порезу који је становништву плаћало владару. Тенденција је била да се оснивањем царских манастира на неки начин смањује и територија која је под фискалној власти епископа, али најчешће уз новчани откуп.¹¹⁹ У САХ Митрополија је обештећена добијањем нових села са становништвом у своју управну надлежност. Колико је било преплитања у надлежности игумана и митрополита у управној власти говори и наредна одредба, „А што су расејани сељани митрополије призренске по селима арханђеловским у Подгори, да њима влада митрополит као и од испрва, и опет да работају цркви Арханђеловој, као што су работали и пређе када су били властеоски“.¹²⁰ Овде је највероватније дошло до насељавања вишка становништва из села под духовном влашћу епископа, које је радило на властеоским имањима на сеоска имања Подгоре (област Суве реке), која су или била напуштена, или са недовољно радне снаге. Црквени људи из Подгоре су остали у духовној власти митрополита и били у обавези да му исплаћују бир и духовне глобе, а работе и остала давања су били у обавези да дају манастиру. Иако је манастирски посед готово у целости био у административној управи игумана, задржано је поштовање према положају митрополита одредбом којом му се, приликом посете манастиру на празник (манастирска слава), има дати дванаест перпера или ждребац, што је највероватније вредност која је одговарала износу од

¹¹⁷ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 141.

¹¹⁸ У духу одредбе Синтагме која гласи „Епископ треба да пази да ни монаси ни монахиње не иду по градовима, него да, боравећи у својим манастирима, преко изасланика, дају своје одговоре“, *Ибид.* стр.303.

¹¹⁹ М. Копривица, *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Ниш, 2012, стр. 149.

¹²⁰ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 141.

дванаест перпера. Ово је била врста помена и представљао је више одраз поштовања него обавезе плаћања данка вишим црквеним властима. Да је то тако, говори и даља одредба у САХ која изричито забрањује давање издржавања владике било ком манастирском селу, „*И да не буде издржавања владике ни у једном селу црквеном*“.¹²¹

Основа управне власти је принудни апарат, тј. војни апарат који је постојао на манастирском поседу, али о њему закључујемо посредно преко неколико одредби у хрисовуљи, које спомињу постојање властеле, сеоских старешина („*премићура*“) и Влаха и Арбанаса задужених да прате манастирске товар. Манастирски људи су били ослобођени служења војне обавезе, што не значи да није било наоружаних људи задужених за унутрашњу безбедност поседа. Властела која је била присутна на манастирском поседу у обавезу је имала војну службу за унутрашње потребе манастира.¹²² Уопште, одбрана је тада финансирана из потчињених баштина, које су морале да остану властелину, јер је од њих држао оружане људе. Разлике не би требало да буде ни у случају светоарханђелског поседа, јер је властела од баштинских прихода држала одређен број људи под оружјем за заштиту манастира и клира. Радослав Грујић ове властелине на земљи манастира Светог Арханђела назива црквеним пронијарима који имају обавезу да служе игуману „*у војнички закон*“.¹²³ У САХ је предвиђена обавеза „*ношења цара*“ када се буде нашао на територији манастирског поседа, „*када долази цар да до међе града носе*“, што је највероватније подразумевало и телесну заштиту владара. Сеоски старешина је имао извршну функцију и био у обавези да организује поред општих послова и послове безбедности, што потврђује чл.146 ДЗ који предвиђа кажњавање сеоских старешина, међу њима и премићура ако се у селу затекне лопов или разбојник.¹²⁴ Једна од обавеза сеоских старешина је и спровођење одлука патримонијалног суда, што им даје непосредна извршна овлашћена у спровођењу закона.¹²⁵ Поред ових категорија становништва са војном службом из САХ можемо посредно повезати и влахе, етничку скупину која се бавила сточарством. Светостефанска хрисовуље говори о власима-војницима који су чували имовину катуна

¹²¹ *Ибид.* стр. 142.

¹²² Савременом терминологијом речено, послове из домена полицијских послова.

¹²³ Р. Грујић, *Економско-правни односи села и сељака задужбине цара Душана, Св. Арханђела код Призрена, у 14. веку*, Београд, 1929, стр. 35-36.

¹²⁴ О овој обавези илустративно говори одредба Хиландарске повеље краља Драгутина (1276-81) која ослобађа призренске метохије од накнаде штете настале од упада Грка, зарад слања људи на стражу на мору у Светој Гори „И призренске метохије како су чувале стражу од Грка, да не чувају, него да за ту стражу дају у Свету Гору човека, да чуваљ стражу на мору, на пристаништу; али што им узму разбојништвом од Грка, да им нико не наплати, сем ако није било навођења на крађу“, види Арсић Ирена, *Косово у повељама српских владара*, Бања Лука- Београд, 2000, стр.21.

¹²⁵ Т. Тарановски, *Историја српског права у немањој држави*, Београд, 1996, стр. 693.

и пратили товар. У САХ се спомињу Власи који носе товар са игуманом, што је највероватније задужење који су имали истакнути власи, а тицало се безбедности људи и робе у поворци.¹²⁶

¹²⁶ *Ибид*, стр. 111.

2.6. Судска улога манастирске власти на поседу

Средњовековно судство је било вишеслојно те су поред државних редовних судова постојали и владашчеви, црквени, патримонијални, сталешки и мешовити судови између Дубровчана и Срба. Црква је имала три судске надлежности, једну као духовна, верска институција (стварна надлежност), другу као власник земље (месна надлежност), а трећу као представник сталежа те се зато у личности једног судског црквеног органа јављао представник црквеног суда у све три надлежности. Црквено судство је било надлежно за све верне што се даље делило, како Тарановски наводи, у тројако судство, и то: надлежност према сопственом клиру, затим према православном становништву и према насељеницима који су се налазили на црквеним земљама. Овде треба споменути и надлежност цркве у појединим мешовитим споровима где су се појављивали људи са територија жупе, која није била део црквених поседа. У САХ је било забрањено да се на жупљанима примењује доказно средство „котла“, чиме се посредно може доћи до закључка да је у мешовитим споровима између жупљана и црквених људи, манастирски суд био тај који је надлежан.

Носилац судске функције на манастирском поседу је игуман, „*И када се парниче сами људи црквени, да им нико не суди осим игумана*“.¹²⁷ Потребно је напоменути да није једино он имао судску функцију, већ да су иконом и старија манастирка братија могли да наступају у тој улози, што се види и из Повеље Цара Душана хиландарском Пиргу из 1331. , „*И да им не буде суда осим пред краљем и пред икономом који буде*“.¹²⁸ Надлежност игумана је била предвиђена за „*људе црквене*“, али у случају да је спор настао између њих и људи који нису припадали поседу а тицао се појединих спорова, стварно надлежан је био царски суд. У случају других спорова била је потврђена надлежност митрополијског и игумановог суда, „*А што се парниче са другим људима за вражду, за земљу, за коња, за провод, да иду пред цара. А за друге судове да иду пред митрополита и игумана*“.¹²⁹ Из ове одредбе се издвајају и кривична дела за која је био предвиђен царски суд као стварно надлежан суд. Појам „*вражде*“¹³⁰ или ти „*крвине*“ је спор због убиства око накнаде штете у новцу, који се плаћао делом

¹²⁷ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 142.

¹²⁸ И. Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд, 2000, стр. 159.

¹²⁹ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 142.

¹³⁰ Појам вражда има више значења, негде је глоба за убиство, док је на другим местима израз за само убиство, у чл. 20 ДЗ, овај термин је употребљен као глоба за скрњављење тела умрлих.

родбини убијеног, делом држави. У чл.192 ДЗ ово дело се ставља у надлежност царског суда, поред издаје и отмице. Парнице поводом земље и границе царских манастирских поседа биле су иначе увек у надлежности царског суда који је био гарант чувања међа манастирских поседа.¹³¹ Кривично дело „*провода*“ састојало се у помагању и примању одбеглих меропха са других добра. Сам пребег је био учинилац кривичног дела, а онај који му је помогао био је саучесник у склопу засебног кривичног дела. Иако на први поглед није било толико друштвено опасно као убиство, на ово дело се највероватније гледало као атак на сталешке привилегије, јер је земља без људи била неупотребљива, а посредно и до проузроковања нестабилности економског поретка државе.

У САХ се посебно издваја одредба која говори о доказном средству „котла“, која је један од случајева средњовековних ордалија, „*божијег суда*“, „*И котла арханђеловским људима да не буде са другим жупљанима, осим међу собом у Арханђелу*“.¹³² Котао се као доказно средство одржао и у Душановом законик, где је било прописано да осумњичени извуче ужарени предмет из котла у коме је кључала вода без опекотина. У случају да је успео ослобађао се кривице и није био у обавези да плаћа судске таксе.¹³³

Државне глобе за кршење закона, вражде и духовне глобе су као део признатог имунитета могле да буду знатана извор прихода за манастирски посед. У САХ је предвиђено да све духовне и световне глобе припадају манастиру, „*И било где да буде суд, глоба да припадне цркви*“, осим у случају када је за откривање дела имао заслуге достављач, у том случају се делила вражда и глоба на пола између цркве и достављача, „*И ако се нађе на црквеном човеку вражда, половина достављачу, а половина цркви, и вражде и глобе*“.¹³⁴ Ово је изгледа био начин поделе прихваћен у целој српској земљи, јер је у Дечанској повељи стоји „*а за вражду како је закон по српској земљи, цркви половина, а достављачу половина*“.¹³⁵ Достављач је имао улогу представника оштећене стране који је накнаду штете добио на јавном суду, поделивши је са црквом (државом), што је по Тарановском важан стадијум у кривичном праву, јер представља прелазак од приватних композиција ка јавним глобама.

¹³¹ У чл.78 ДЗ стоји „О земљи и о људима црквеним што имају цркве с ким суд: Ако ко изнесе исправу о милости или рекне: „Милосника имам“ да се тој исправи и том милоснику не поклони поверење, већ да се суде по закону црквеном и царском, али да упитају цара“, Вид. Ђорђе Бубало (Београд, 2010), 176 .

¹³²

¹³³ У чл.84 ДЗ стоји, „ Судбине (такса) да не буде за котао ни оправе (такса) никаве. Ко се оправда, да не даје судијама оправу. Руке на суду да не буде, ни опадања, ни удаве, само да се суди по закону“, *Ибид.* стр. 179.

¹³⁴ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 142.

¹³⁵ Израз у повељама за достављача је „наводчија“.

Уочава се да су у горе наведеној одредби вражда и глоба два различита појма, иако се односе на казне. Глоба је по свему судећи била генусни назив за све казне, док је вражда издвајана вероватно због своје друштвене битности као посебан термин, који је уосталом осим казне значио и кривично дело убиства.¹³⁶ Вражда за нехатно убиство по ДЗ износила је 300 перпера, док је за убиство са предумишљајем била предвиђена телесна казна одсецања руку, док је властела због припадности имућнијем сталежу била у обавези да плати 1000 перпера због исте ствари. У САХ су биле предвиђене високе новчане казне и за угрожавање манастирског поседа, и то 100 перпера за преоравање планине, 300 перпера за оне који мимо игуманове дозволе изводе стоку на пашу на забелу Овчје поље и 500 перпера за неовлашћено подизање млина на црквеној земљи са додатном мером конфискације млина. Од ових казни једино је казна од 300 перпера за неовлашћену испашу имала припасти цару, док је регуларна травнина ишла игуману, *„И на ове забеле ко дође ради паше на основу игуманове дозволе, да даје травнину према закону; ко ли дође насилно, да плати цару 300 перпера, а цркви догодак по закону“*.¹³⁷ Треба напоменути да је ово једина казна коју је владар оставио за своју владарску касу, јер су махом све глобе у вези манастира биле део дарованих привилегија.

¹³⁶ Ове глобе су судећи по чл.194 ДЗ наплаћивали „глобари“ постављени од манастирске управе.

¹³⁷ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 138.

2.7. Социјално-хумана компонента Светоарханђеловске хрисовуље

Српски средњовековни манастири нису добијали привилегије само као део повлашћеног сталежа, већ су имали социјалну улогу и бринули о сиромашном и здравствено угроженом становништву које није могло да се самостално стара о себи. У САХ се може видети део ове улоге које су имали манастири у здравственој потпори становништва, јер је у оквиру манастира постојала болница са дванаест кревета за теже болеснике, „А за болницу као што је узаконио краљ, тако нека и стоји, дванаест постеља: и ко се разболи, да је у болници, а хромца и слепца да не буде у њој“.¹³⁸ Као што се може видети хроми и слепи нису били предвиђени за коришћење болничких капацитета, али су спадали под манастирску бригу, јер нису могли да раде, нити да се самостално брину о себи.¹³⁹ На манастирском поседу су највероватније постојале две болнице, јер се једна спомиње при цркви Светог Стефана, „И још приложи Царство ми цркву Светог Стефана, са свим двором, и са земљом, и са виноградима, и са млиновима, и са вртovima, и са воћем, и са дудињацама, и десетак који је било приложило Царство ми болници и са дворовима“.¹⁴⁰

Брига о сиромашнима се огледа у одредби у којој је предвиђено да се на име издвајања за ову категорију угроженог становништва издвоји дванаест манастирских следовања („мертика“) дневно који би се поделили сиротињи, „И да се даје на порту 12 мертика“. Мертик се давао на порту и могуће је да се сиротиња скупљала на улазу у манастир где им се и делила храна. У ДЗ је ова одредба у чл.28 фиксирана као опште правило и предвиђа да се по свим црквама хране сиромаси како је прописао ктитор, а ако им митрополит, епископ или игуман не дају храну да се лише достојанства.¹⁴¹ Ова одредба је унешена у Законик, јер се најверовантније ове канонске црквене обавезе које предвиђа и Синтагма нису увек примењивале, те је постојала потреба да се нормативно уреде са изрицањем строге санкције за црквене поглаваре који их се не држе. Соловјев је приметио да се ове обавезе цркве махом не спомињу у другим владарским повељама

¹³⁸ *Ибид.* стр. 142.

¹³⁹ Т.Гарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд, 1996, стр. 680.

¹⁴⁰ Постојала је великих болница постојала и у манастирима Хиландар на Светој гори и манастиру Студеница, позната је Хиландарска болничка повеља кнеза Лазара из 1379. , И Арсић приредила, *Косово у повељама српских владара*, Београд, стр. 175, К.Јиричек, Ј.Радонић, *Историја Срба друга књига*, Београд, 1984, стр. 316.

¹⁴¹ Ђ. Бубало приредио, *Душанов законик*, Београд, 2010, стр. 159.

(У САХ су ове „социјалне“ одредбе у односу на друге повеле, где их и углавном нема, најдеталније дате), јер је Свети Сава у Хиландарском типик у ово регулисао у посебној глави „О давању на вратима“¹⁴² у којој се јасно прописује обавеза бриге цркве о старим и немоћним, њихово храњење и облачење и то речима „А треба хранити гладне и души давати, као што рекосмо узакоњеним хлебом и вином и сочивом неким, од хране ваше претекле. А ово треба од уздрживости ваше да буде, а ако није могуће, а оно нека од сувишка буде“, што се највероватније сматрало као основна улога цркве у друштву коју не треба посебно спомињати.¹⁴³

Брига о егзистенцијалним потребама становништва се може видети и у одредби САХ у којој се Сењанима враћа земља у сеоски атар која је пре тога додељена цркви да је поделе и да је користе. Интервенција владара по овом питању је учињена јер је Сењанима највероватније било угрожено привређивање и самим тим егзистенција са смањеним поседима, те је такво стање захтевало да се ово питање реши, „И опет рече Царству ми, како земљице мало имају, да ону земљу која је била цркви узета од њихова села, ту земљу да поделе и да је имају“.¹⁴⁴ Сењани су били поштеђени и згона на црквеним добрима, јер им се каже „нити да име је далеког пута“, што је вероватно учињено због даљине њихових кућа од манастирских поседа где је требало да дају работе.

¹⁴² види Т. Јовановић, *Студенички Типик*, Београд, 1994.

¹⁴³ А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд, 1980, стр. 194.

¹⁴⁴ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 124..

Закључна разматрања

Светоарханђелска хрисовуља обилује подацима о друштвеним и правним односима на манастирском поседу, што је чини једном од најисцрпнијих правних извора за проучавање срдњовековне српске државе. Друштвена разноликост у правима и обавезама зависног становништва указују нам на један комплексан систем који ни издалека није био стихијски уређен и препуштен саморегулисању. Општи закључак је да је у средњем веку постојала правна сигурност у регулисању међусобних односа зависног становништва и њихових господара. Меропх је јасно знао које су обавезе према господару и шта треба да учини како би задржао права које има на земљи. Иако на први поглед постоје неједнакост између зависног становништа увиђа се да не потичу из самовоље појединца, већ из тачно утврђених друштвених улога. Ако је неко био поштеђен са једне стране, имао је овабеза на другој страни, које су се тичале његовог примарног позива. Властела на поседу, попови, мајстори, занатлије су били поштеђени појединих колективних радова и давања повезаних са аграрним пословима, али су зато обављали своју значајну улогу у војсци, цркви, на изградњи. Манастирске власти јесу руководиле поседом, али не деспотски и без ограничења, њихова власт је била одговорност, а њихово право уједно и обавеза. Игуман и остала братија су били квазидржавни органи и представљали су управне и судске власти на једном делу територије. Имали су јавне функције у општим пословима на одржавању посуда, његовом финансирању и материјалној и духовној бризи према становништву. Општи закључак је да је држава манастирске поседе претворила у вид квазидржавне територије путем низа дереликција¹⁴⁵, одрекавши се владаревих суверених надлежности највише у судској власти и давању имунитета у прикупљању дажбина и тиме створила аутономне црквене области са већим бројем економских судских и управних надлежности. Издваја се и социјална компонента која је у неколико одредби поменута у Хрисовуљи из којих видимо да је прописана обавеза црквених власти у

¹⁴⁵ Појму дереликција, који потиче из римског права, дао је нови садржај професор Правног факултета у Нишу, Милан Петровић у свом научном раду, уводећи га у правни живот кроз међународне правне односе, а који суштински значи да једна држава осамостаљује другу и чини је субјектом међународног права, али уједно над њом задржава надлежност у виду протектора, што је урадила Велика Британија, када је своје доминионе претворила у суверене државе путем низа дереликција.

пружању заштите, неге и помоћи угроженом становништву. Ово би требало да буде основна улога цркве од њеног оснивања и она је помињана у низу црквених књига, али је овде унета од стране владара и рефлектује однос власти према овој категорији становништва, што је можда и најбитнији део Хрисовуље, јер овакве одредбе нису у тој мери присутне у другим повељама. Из тог разлога су оне и сабране и анализирани у посебном делу. По питању својинских и економских односа на поседу се може видети доста занимљивих детаља. Меропси су имале своје парче земље „*стан*“ са кога су издвајали феудалну ренту, која није била велика и коју је посед од једног хектара који су обично држали могао да поднесе. Ту су углавном све категорије зависног становништва биле једнаке, јер видимо да је и поп имао свој ждреб, тропољни земљишни посед који је био једнак оном који је држао меропх. Црква је имала одвојени земљишни поседник „*ступ*“, који је служио за потребе манастира, што је и њу чинило на неки начин пољопривредним субјектом, јер је морала ове поседе уз помоћ меропха да обрађује. Обавезе меропха у работама односиле су се на ове ступове и ако их пажљиво анализирамо, видећемо да нису биле превише захтевне и да се пазило чак да поједино становништво не оде превише далеко од својих имања и тиме буде додатно оптерећено. Из наведеног се јасно види *ratio legis* Хрисовуље, чија је суштина да се установе праведни односи и успостави хармонија између свих слојева становништва на поседу. Овде нема самовоље, нити владарске тираније, већ одредбе представљају компромис и прожете су хуманошћу и бригом владара према поданицима. Одредбе Хрисовуље представљају данас светли пример како су се наши преци користили правом да би створили праведне односе у друштву, не заборављајући ни болесне и сиромашне, дајући сваком парче земље потребне за живот и тиме стварали сигурност и стабилност у земљи. Српски немањићки средњи век управо због овога није био познат по сељачким устанцима против владара и властеле, који су били карактеристични за западни феудализам.

Попис коришћене литературе

- Благојевић Милош, *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира Св. Георгија код Скопља*, Београд, 2009, Зборник радова Византолошког инситута (ЗВИ) XLVI.
- Благојевић Милош, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд, 2004, Бонарт.
- Арсид Ирена, *Косово у повељама српских владара*, Бања Лука- Београд, 2000, Арс Либри.
- Благојевић Милош, *Земљорадњички закон*, Београд, 2007, Српска академија наука, Одељење за друштвене науке.
- Михалчић Раде, *Закон стари Србљем*, Београд, 1991, Историјски часопис Историјског института у Београду, стр. 21-26.
- Тарановски Теодор, *Историја српског права у немањихкој држави*, Београд, 1996, Класици југословенског права, Службени лист СРЈ.
- Соловјев Александар, *Историја словенских права*, Београд, 1998, Класици југословенског права, Службени лист СРЈ.
- Соловјев Александар, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд, 1980, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука.
- Соловјев Александар, *Постанак и значај Душановог Законика*, Београд, 2001, Досије.
- Новаковић Стојан, *Народ и земља у старој српској држави*, Београд, 2002, Завод за уџбенике.
- Копривица Марија, *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Ниш, 2012, Центар за црквене студије Филозофског факултета у Нишу.
- Јиричек Константин, *Историја Срба*, Београд, 1984, Слово Љубве, прва књига.
- Јиричек Константин, Радонић Јован, *Историја Срба*, Београд, 1984, Слово Љубве, друга књига.
- Влајинац Милан, *Згон или кулчење ван места становања*, Београд, 1932, Српска краљевска академија, књига XLIX.
- Бубало Ђорђе приредио, *Душанов законик*, Београд, 2010, Завод за уџбенике.
- Младеновић Александар, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003, Чигоја.
- Мишић Синиша, Суботин Голубовић Татјана, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, Историјски институт у Београду.
- Суботић-Голубовић Татјана, *Матија Властар Синтагма*, Београд 2013, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука.
- Мијатовић Бошко, *Камате: хришћански и економски поглед*, Нови Сад, 2012, Зборник Матице српске за друштвене науке бр. 4/2012, стр. 483-502.
- Радојковић Борислав, *О сокалницима*, Београд, 1937, Српска краљевска академија, књига СХХ.
- Марс Влокс, *Феудално друштво*, Загреб, 1958, Напријед.
- Острогорски Георгије, *О византијском феудализму*, Београд 1969, Сабрана дела, књига прва, Просвета.
- Калезић Димитрије, *Енциклопедија православља*, Београд 2002, Савремена администрација, књига трећа.
- Јовановић Зоран, *Хиландарски појмовник*, Београд, 1998, Пирг, Култура.
- Шафарик Павел Јозеф, *Историја српске књижевности*, Нови Сад, 2004, Завод за уџбенике, Вукова задужбина, Матица српска.

Радослав М. Грујић, *Економско-правни односи села и сељака задужбине цара Душана, Св. Арханђела код Призрена, у 14. веку*, Београд, 1929, Зборник Наше село.
Ђоровић Владимир, *Историја Срба*, Београд, 2010, Едиција.
Јовановић Томислав, *Студенички Типик*, Београд, 1994, Завод за уџбенике.
Мошин Владимир, Ђирковић Сима, Синдик Душан приредили, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, Београд, 2011, Историјски институт.

Сажетак и кључне речи

Ова студија покушава да представи постојање уређеног правног система у српској средњовековној држави кроз преглед друштвених и правних односа на манастирском поседу. Приказ је дат дескриптивном методом, уз помоћ упоредног поређења са осталим релевантним немањихким повељама манастирских задужбина. Циљ је био да се из Хрисовуље издвоје елементи, као што су права и обавезе зависног становништва, статусни и привредни односи и да се кроз опис појединачних одредби нагласи њихов општи карактер. Из тих разлога је извршена подела на статутне, затим економске, земљишне управне, судске, и посебно интересантан сегмент „социјалне потпоре“ угроженог становништва на поседу, ако под овим именом назовемо бригу о сиромашнима и болеснима, као хуманој компоненти средњовековне државе. У раду се старало да се изнесе што више средњовековних термина који су данас ван употребе и тиме учини целовитији приказ комплексности друштвеног и правног живота на манастирском поседу. Анализом су обухваћени елементи средњовековног кривичног, грађанског, статутног и управног права. Приказане су обавезе меропха и осталог зависног становништва, затим су наведени извори финасирања поседа и субјекти управе и судства, њихова овлашћења и надлежности, структура и правни статус земљишног фонда. Настојало се да се користи што релевантније стручне литературе академских ауторитета, као што су Т.Тарановски, А. Соловјев, М.Благојевић, К.Јиричек, С. Новаковић и других, као и оригиналних правних извора. У обради ове теме, у досадашњим научним радовима, нису представљени правни и друштвени односи на поседу класификовањем сегментата који су дати као поднаслови, а у оквиру којих су сврстане и тематски увезане одредбе Хрисовуље.

Кључне речи: Архангелска хрисовуља, Светоарханђелска хрисовуља, манастирски посед, средњи век, Призрен, манастир Светог Архангела, повеља.

Abstract

This study tries to present the existence of defined legal system within medieval Serbian state, through an overview of social and legal relations on the monastery lands. This overview is made using descriptive method, with the parallel comparisons to other relevant monastery endowment charters during the era of Nemanjic family. The goal was to separate specific elements from Chrysobull, such as obligations of depending population, their status and business relations, and to emphasize their general character by depicting singular regulations. For the reasons mentioned, division was made on status, economic, territorial, judicial and especially interesting "social support" of the threatened population on land if this term was applied to signify those poor and ill as a humane component of the medieval state. The intent was to mention as much medieval terms as possible, which are today out of use and by doing so, give a more comprehensive review of complexity of social and legal life on monastery lands. The analysis comprises elements of medieval criminal, civil, statutory and administrative laws. Obligations of meroph and other depending population were stated, financial sources of the properties, their administrative and judicial subjects, along with their authorizations and jurisdiction, as well as the structure and legal terms of land funds. The intent was to use as much relevant literature and academic authorities such as T. Taranovski, A. Solovjev, M. Blagojevic, K. Jiricek, S. Novakovic and other, along with other legal sources. In prior scientific studies and interpretations on this theme, there were no representations on legal and social relations on land by classification segments given as subheading, within which are categorized and thematically interwoven the Chrysobull's regulations.

Keywords: Arkhangelsk Chrysobull, St. Arkhangelsk Chrysobull, monastery lands, medieval, Prizren, St. Arkhangelsk monastery, charter.

Биографија студента

Немања Вукадиновић, рођен је у Нишу 1982. године, где и данас живи и ради. Након завршене Гимназије „Светозар Марковић“, уписује Правни факултет, који је завршио 1998. године. Током студија је био активан у Историјској радионици при Катедри за правну историју, коју је основао професор др Небојша Ранђеловић у којој су припремане симулације битних правно историјских догађаја из новије националне историје. Говори енглески и служи се немачким језиком.